

60 let povojnega kovinarstva v Železnikih

I. del: Obdobje 1946–1954

Intervju z ustanovnim članom NIKO, kovinarske zadruge Železniki, in dolgoletnim direktorjem podjetja Niko Petrom Polajnarjem

Anton Sedej

Peter Polajnar – leto 1965.

Utihnilo je orožje druge svetovne vojne. Krvavi jezdec, ki so polna štiri leta pustošili širom po domovini, so za seboj puščali številne žrtve, porušena in požgana ognjišča. Odpekotali so tja, od koder so prišli. Dolina je bila polna svežih grobov. V njih je venel cvet naroda, v večini mladi ljudje. Ljudje smo se oddahnili. Morije je bilo konec. Po toliko letih strahu in trpljenja smo svobodno zadihali. Vračali so se preseljeni, lageraši, zaporniki in kaznjenci vseh vrst, ki jih je vojna vihra raztresla širom po Evropi. Vsako srečanje z njimi je pomenilo svojevrstno radost. Veseli so bili vsakega znanega obraza in vsakogar so spraševali, kje si bil in kako si prenesel trpljenje, ki ti je bilo namenjeno. Kmalu po maju 1945 so pričeli prihajati tudi odpuščeni obvezniki vojaških enot, zlasti starejši, bolni in invalidi.

Kaj hitro je napočil čas streznitve in že se je izpostavljalo vprašanje, kako naprej. Železniki so iz vojne izšli še bolj siromašni, kot so bili pred vojno. Številne žrtve in porušeni domovi so bili priča tega. Središče trga je bilo v celoti v ruševinah, prisotno pa je bilo tudi polno gospodarsko razdejanje. Ljudje so bili brez vsake oskrbe, primanjkovalo je hrane, ni bilo dela. Vse to je povzročalo malodušje, slabo voljo in negotovanje. Brezizglednost je bila popolna. Ljudje so terjali rešitev, vendar kako, v katero smer?

Odgovore o tistem času in ljudeh, ki so pomembno zaznamovali našo preteklost, nam lahko posredujejo le ljudje, domačini, ki so ta čas doživljali. Med temi je k sreči še moj prijatelj, sogovornik Peter Polajnar, ki se vseh dogodkov dodobra spominja. Njegova osebnost, ki jo je vseskozi spremljala izredna resnost, poštenost in ustvarjalnost, se je močno odražala predvsem in največ v dobrobit kolektiva – zadruga, podjetja NIKO v Železnikih. Skupaj sva se odločila, da se pogovarjava o času njegovega sodelovanja pri razvoju kovinarstva v Železnikih, to je o prehojeni poti od ustanovitve zadruga Niko do njegovega odhoda v zasluženi pokoj. Glede na pomembnost tega obdobja in nekatere dogodke, ki so zaznamovali ta čas, se odpira široka paleta zanimivih detajlov, ki so razvoju kovinarstva botrovali v dobrem in slabem, ter zaslužijo, da se jih objektivno zapiše v zgodovino.

Niko Žumer.

Ko plamenico si prižgal obnove
Očetov svojih stare kovačije,
V zanosu duh in moč se v eno zlije
In kljubovalno gradi, zarje nove.
Naprej samo! In ne hlapčuj usodi,
Ak te pesti al te s srečo boža:
Razum in delo, ti vodilo bodi.

Kako je reagirala takratna oblast na zahtevo obupanih in lačnih prebivalcev?

V iskanju poti je oblast KNOO dodelila kot prvo pomoč 30 tisoč dinarjev. S temi sredstvi je omogočila nekaj zaposlitev za odpravo najbolj kričečih primerov uboštva pri odstranjevanju ruševin. To pa še zdaleč ni pomenilo redne, stalne zaposlitve, ki bi pomenila trajnost. Dodeljenih sredstev je bilo vsak dan manj, tako tudi ruševin. Sledil je neizbežen konec zaposlitev, ponovno brezdelje, posledično pa vsa tragika in beda.

Za rešitev prisotnih težav so takratni organi političnih strank in organi oblasti KNOO (predsednik Leopold Košmelj) sklenile sklicati sestanek – zbor krajanov, z le eno točko dnevnega reda: Kako naprej? Zbor krajanov je bil sklican 4. junija 1945 zvečer v Talerjevem salonu. Oba domova sta bila porušena. Vabljeni so bili: Bogdan Osolnik – sekretar Okrožnega odbora OF iz Ljubljane, Miran Košmelj – načelnik oddelka za industrijo in obrt pri takratnem ljubljanskem okrožju, in domačin Niko Žumer, takrat še aktiviran v Kranju.

Kakšne rešitve so bile izpostavljene za odpravo stanja in nadaljnjo perspektivo?

Naši ljudje so že v času osvobodilne borbe posebno vzljubili svoj dom. Iz borbe so izšli tudi z nezlomljivo voljo, da hočejo doma ustvariti pogoje, da bodo tu našli kruh zase in za svoje družine. Zato so se oprijeli po naravi danega nagnjenja do kovinarstva, ki so ga podedovali od svojih prednikov.

Na sestanku so se iskale vse mogoče rešitve, ki pa so se vse po vrsti izkazale za nerealne. Zdaj je Žumer izpostavil tedaj že zaplenjeno lastnino Johana Globotschnigga, lastnika tovarne žice in žičnikov, ki jo je imel v Ljubljani na Metelkovi ulici. Ta tovarna je bila zgrajena s kapitalom, ki ga je ustvarilo železarstvo v kraju. Postavljeno obratovanje je bistveno pripomoglo k usahnitvi kovaške obrti v Železnikih. Niko Žumer je predlagal preselitev te imovine v Železnike, saj je v bistvu pripadala kraju. S tem bi dosegli najhitrejšo in najbolj učinkovito odpravo brezposelnosti v bodoče. Ob močni eksploziji streliva na

železniški postaji v Ljubljani maja 1945 je bila tovarna močno poškodovana, ostala je brez strehe in ni več obratovala. Izpostavljena vremenskim vplivom je samevala brez pravega gospodarja. Zbor krajanov je bil nad predlagano rešitvijo navdušen in jo je sprejel kot dokončno. Oba predstavnika oblasti sta to idejo kot rešitev zavračala. Na zboru je bila sprejeta resolucija, v kateri je izpostavljena zahteva po preselitvi omenjene tovarne v Železnike. Pooblastili so Nika Žumra, da resolucijo osebno preda ministru za industrijo in rudarstvo (MIR) pri vladi Republike Slovenije Francu Leskovšku – Luku.

Sprejem pri ministru je bil določen za nedeljo, 22. junija 1945. Za sodelovanje pri pogovorih je Niko Žumer pridobil še geometra Franca Šmida, p. d. Tobakarjevega, in prof. Jožeta Dolenca, oba rojaka. Slednji se opravico pogovorov ni udeležil.

Na kakšen odziv je naletela resolucija in kako je bila sprejeta?

Sprejem s strani ministrstva za industrijo sta opravila Franc Leskovšek in njegov pomočnik inž. Oswald. Pričela se je razprava. Zahtevo, ki so jo mu predložili, je Leskovšek takoj zavrnil z obrazložitvijo, da nova oblast v takih grapah, kot je Selška dolina, ne misli graditi industrije, gradili jo bodo od Maribora do Celja in od Jesenic do Kranja. Železnikarji, če ste kruha lačni, Savska dolina bo tudi za vas imela dovolj delovnih mest. Socialistično gospodarstvo mora težiti k osredotočenju industrijske dejavnosti, kar bo ljudska oblast dosledno uravnavala.

Niko Žumer je navajal in utemeljeval razloge, zakaj potreba po industriji in zaposlitvah. Vse iznešeno je Leskovšek Franc brezkompromisno zavračal, tako tudi realizacijo predložene resolucije. Iz Žumra se je norčeval, mu oponašal, da ne upošteva partijskih stališč, in ga okarakteriziral za lokalpatriota, za katere pa v novi ureditvi ni prostora.

V soglasju z ministrom je tudi njegov pomočnik inž. Oswald zavračal izpostavljene zahteve in se iz njih norčeval. V vsem se je istovetil z ministrovim mišljenjem in ga vzpodbujal k zasmehovanju. Tudi on je oponašal Žumra, da ima malo vročo glavo,

zasvojeno z lokalpatriotizmom. Vsa sklicevanja na tradicijo železarstva v kraju, na bedo, na skrajno brezposelnost, na udeležbo in žrtve NOB, s čimer naj bi kraj pridobil vsaj pravico do dela, so naletela na gluha ušesa. Podiranje in odstranjevanje ruševin za kraj gotovo ni bila perspektiva in ne pomeni zagotovitev stalnega zaslužka. So torej Železniki obsojeni na nadaljnjo revščino in umiranje?

Vsa Žumrova prizadevanja, da bi sogovornika prepričal o nujnosti rešitve, da kraj terja svoje pravice, da je vendar treba nekaj ukreniti, so bila zaman. Uspel ni v ničemer. Sprejem je bil pred zaključkom. Žumer je ponovno poudaril: "Kruh in delo bodo Železnikarji morali imeti!" To pa je povzročilo ponovno norčevanje. Žumer je razburjen vstal in ponovno odločno izrazil misel: "Železnikarji upravičeno terjajo svojo zaposlitev. Četudi minister ne podpre njihove zahteve, Železnikarji bodo imeli svojo industrijo, če je ministru to prav ali ne!" Omenjeni sprejem se je sprevrgel v en sam prepir, pravo zmerjanje in norčevanje. Zaključil se je brez slovesa, neuspešno.

Naj povem, da je ob uspehih, ki jih je industrija v Železnikih dosegala, Leskovšek vseskozi imel slabo vest. Zavedal se je svoje napake, kar potrjuje tudi dejstvo, da v vsem času razvoja industrije v kraju le-te ni niti enkrat obiskal.

O rezultatih sprejema v Ljubljani je Žumer informiral organe KNOO Železniki. Reakcija je bila pričakovana in vsestranska. Dejstvo, da ljudska oblast prisotno situacijo v Železnikih tako neživljenjsko obravnava, je bilo nerazumljivo.

Oblast je torej zavzela skrajno odklonilno stališče. Kaj pa krajevni oblastni in politični organi?

Proti koncu julija 1945 je Okrožni odbor OF iz Ljubljane dal pobudo za nove pogovore o poživitvi Železnikov. Na njih so opozorili na znano odločitev oblasti in predlagali, naj posamezniki v kraju skušajo upostaviti dejavnosti že obstoječih gospodarskih faktorjev, kar bi ljudska oblast tudi podprla, o tem je bil KNOO že informiran.

Okrajni komite KP je v zvezi s tem sklical sestanek, katerega vsebina je bila očitek, kaj se Železnikarji gredo, kaj si upajo, da so njihova prizadevanja brez podlage, da jih ministrstvo in z njim ljudska oblast ne podpirata. Krajevni KP je bilo s tem prepovedano vsako razpravljanje in morebitno ukrepanje v zvezi s tovarno. Ta prepoved pa vendar vseh ljudi ni odvrnila od sklepov zbora krajanov, pa čeprav je partijska organizacija v svoji zavzetosti dosledno po navodilih tolmačila in prepričevala ljudi, da tovarne v Železnikih ne bo. Kako prepričati lačne krajane o pravilnosti takih odločitev, ki so med njimi povzročile pravi gnev in oportunist? Na volivce in krajevne organe usmerjene akcije in agitacija pa so bile kot dejstvo končane. Rodile niso nikakršnega uspeha.

Morda mi bo kdo očital drobnjakarstvo. Naj mi ga. Dejstvo je, da vse opisano – četudi drobnjakarsko – sodi v zgodovino, v borbo, ki so jo naši vrstniki bojevali za ponovno vzpostavitev dejavnosti v kraju, za odpravo zakoreninjene brezposelnosti, za odpravo bede, za človeka vredno življenje v nekaj cvetočih železarskih Železnikih.

Kako je ob tolikem nasprotovanju oblasti in politike sploh lahko prišlo do preobrata?

Niko Žumer se je tudi kot predvojni župan čutil za vezanega, da nekaj stori za svoje krajane.

Njegova energija se ni pomirila in se prepustila usodi. Prepričan je bil, da vse še ni izgubljeno in da nekje mora biti izhod. Če ga iščeš, ga tudi najdeš. Porodila se mu je misel o zadrugi. Le-ta naj bi združila vse kovinarsko usmerjene ljudi v kraju, kjer bi pobuda posameznika služila skupnosti, brez tveganja izpostavljenim obdolžitvam o kapitalističnem pridobitništvu. Zadruga naj bi imela skupno upravljanje, še vedno naj bi imela vidik socialističnega značaja, za tisti čas edino sprejemljivega.

Niko Žumer je za idejo o zadrugi zainteresiral Maks Krmelja, takratnega sekretarja IZOS-a. S tem pa vrata še vedno niso bila odprta. Treba je bilo še dodatnih dokazovanj in prepričevanj. Počasi pa je le prodrlo spoznanje o koristnosti tega početja. Glavni adut je bila spoznana brezizglednost življenja v kra-

ju in ljudje, ki so se zoperstavljali in terjali pravico zase.

Obravnavala zamisli o zadružni dejavnosti na proizvodni ravni se je sedaj prenesla na IZOS, konkretno na referenta Antona Ogrizka iz Kranja. On je zavzeto prisluhnil zamisli in jo vsestransko podprl.

Zadružništvo se je v tem času oblikovalo proizvodno in kmetijsko. Prednost je pripadala kmetijstvu kot nosilcu razvoja podeželja. Tako je naša ideja zopet pristala na drugem tiru. Anton Ogrizek je do predlagane zamisli o ustanovitvi proizvodne zadruge imel vseskozi pozitiven odnos. Zdaj že opogumljen je Niko Žumer pristopil k agitaciji za ustanovitev zadružne oblike proizvodnje in to ne le med takrat že nekaj zaposlenimi v svoji delavnici Pod drčo (na Trnju), pač pa tudi širše v kraju. Povsod je bil odziv pozitiven. Ideja o proizvodni zadruzi je postala realnost. Predložena je bila organom oblasti, zdaj že z zahtevo po zagotovljeni preskrbi s surovinami in potrebnimi finančnimi sredstvi za zagon dejavnosti v višini milijon dinarjev kredita kot začetni zagonski kapital.

Predlagana ideja in zahteve so bile tokrat sprejemljive tudi za organe Ljubljanskega okrožja, ki so dali zagotovilo, da bodo zahteve izpolnjene. Oprt na zagotovila oblastnih organov je Žumer menil, da je svoje poslanstvo opravil in da ga kraj v bodoče ne potrebuje. Odrekel se je vrnitvi v Železnike. Svojo delavnico je ponujal v zakup pomočnikoma Janku Šmidu, p. d. Froncu, in Antonu Jelencu, p. d. Šviju. Prav ta dva pa sta ga prepričala, naj od svoje namere odstopi, ker da je Železnikom še kako potreben.

Zdaj odločen za Železnike je pričel pripravljati svojo delavnico za zagon. Le-ta je bila sorazmerno dobro opremljena za opravljanje ključavničarske stroke, pa tudi za proizvodnjo pisarniške galanterije. Žal je v vojnih razmerah delavnica ostala brez vsega drobnega orodja, saj je bilo to rekvirirano za potrebe partizanskih delavnic. Ista usoda je bila namenjena in bi skoraj doletela strojno opremo, ki je bila že demontirana in pripravljena za transport na osvobojeno ozemlje Cerkljanskega. Zadnja marčevska ofenziva okupatorja na področju 9. korpusa je

to preprečila, nato pa za to zaradi bližajoče se svobode ni bilo več potrebe. Zamislimo si, da bi se to res zgodilo, kaj bi to pomenilo za Železnike, kakšne bi bile posledice. Iz nič bi bil začetek nemogoč. Tako pa je bila prav Žumrova delavnica zibelka vsemu nadaljnjemu dogajanju.

Pričele so se priprave za vzpostavitev dela. Prvenstveno je bilo nazaj postaviti stroje in jih usposobiti za obratovanje, usposobiti električno napeljavo, zakrpati razbita okna in streho. Vse to delo je pripadlo meni, zadnjemu Žumrovemu vajencu, čeprav sem takrat še aktivno služboval v vojski. Dela so bila opravljena v septembru 1945 v dogovoru z mojstrom Nikom Žumrom. To je bilo v bistvu prvo prostovoljno opravljeno delo, ki je kasneje za združnike postalo tako značilno.

Žumrova obrt je bila osnova nadaljnjemu delu in razvoju. Kako so se dogodki odvijali naprej?

Obrt Nika Žumra je tedaj posedovala strojno opremo: stružnico, skobeljni stroj, vrtalni stroj, dva brusilna stroja, varilni aparat, 30-tonsko stiskalnico, 15-tonsko stiskalnico, avtomate za risalne žebličke, za papirne in palične sponke ter žebličke za tapetništvo, dva drgalna bobna, razna rezilna orodja, kovaško ješo z vsem pripadajočim kovaškim orodjem in še drugo drobno opremo za opravljanje ključavničarske, pa tudi že orodjarske dejavnosti. Poleg delavniške opreme je bila tu še pisalna miza in pisalni stroj za administracijo, miza za konstruktorja in regal za skladiščenje. Skratka, šlo je za urejen, dobro organiziran ključavničarski obrat z zarodkom proizvodne dejavnosti.

Stekle so intenzivne priprave za vzpostavitev obratovanja. 11. oktobra 1945 je bila delavnica ponovno odprta. Prvi, ki je ta dan nastopil delo, je bil Janko Šmid, p. d. Fronc. Že naslednji dan sem se mu pridružil še jaz. S 1. novembrom 1945 sta nastopila delo Anton Jelenc, p. d. Švija, in Franc Pfajfar, p. d. Lajšan, 15. novembra pa še Jože Torkar. Vsi takrat zaposleni so opravljali izključno uslužnostno dejavnost, ki je izhajala iz posledic vojne. Da smo mogli

Delavnica Nika Žumra, kjer je potekal 17. 4. 1946 ustanovni občni zbor Zadruga NIKO.

opraviti začetni zagon proizvodnje, je bilo treba zagotoviti razpoložljiva finančna sredstva. Žumer jih je izposloval pri Denarnem zavodu Slovenije v obliki kredita. Odobrena so bila v manj kot polovici njegovega dogovorjenega zahtevka, le v višini 300 tisoč dinarjev. Menico za najeti kredit je prevzel Niko Žumer na svoje ime. Zanj je tudi jamčil s svojim imetjem. Denarni zavod je po takratni še veljavni starojugoslovanski zakonodaji zahteval poroštvo dveh posestnikov iz Selške doline. Menico so podpisali: Niko Žumer kot najemnik kredita in poroka Filip Gartner, posestnik Novakove domačije iz Dražgoš, in Franc Prezelj, posestnik Podgrivarjeve

domačije iz Davče. Prvega poroka Filipa Gartnerja je za stvar pridobil Niko Žumer, drugega Franca Prezelja pa Anton Jelenc. Žumrovo imetje je presegalo vrednost najetega posojila, zato je bil strah žirantov o morebitnih posledicah odveč. Vloga žirantov je bila tako le formalnost.

Konec novembra 1945 je bil Niko Žumer oproščen dotedanjih obveznosti, izhajajočih iz vojne, in je neposredno prevzel vodenje svoje obrti. S tem sovpada tudi dobava prve količine reprodukcijskega materiala, to je hladno valjanih trakov in žice. Ta dobava pa je že omogočila nove zaposlitve. S 1. decembrom 1945 se je vzpostavila proizvodnja risalnih žebličkov, papirnih sponk in paličnih sponk. Na delo so bili sprejeti: Niko Bertonec, p. d. Povlovc, Alojzij Čemažar, p. d. Dionizij, Anton Dolenc, p. d. Bajtar, Jožef Kristan, Jožef Osenčič in Matevž Šmid – strojni tehnik. Za oddelek avtomatov je bil takoj vpeljan 24-urni delavnik v dveh izmenah. Začetki dela v proizvodnji so bili težki. Nekvalificirana delovna sila delavcev težakov ni bila kos nalogam, zato je bilo potrebno veliko poučevanja, mnogo pomoči in nadzora. Sledile so zaposlitve: v februarju 1946 Anton Rodič, orodjarski mojster iz Kranja, z marcem nastopi Jakob Benedičič, p. d. Kopiščar, iz

Avtomat za risalne žebličke "Temeljni kamen današnji industrijski izgradnji!"

Martinj Vrha, Milan Weber, p. d. Bencelj, z Jesenovca, in Jožef Mohorič, p. d. Poverba. Slednja sta prišla iz Iskrine tovarne v Kranju in s seboj prinesla dokaj industrijskega znanja. Občasno sta bili zaposleni še Nada Potočnik, p. d. Štincova, in Elizabeta Čemažar, p. d. Jožmančkova. V uk pa se je sprejelo devet vajecev.

Do ustanovitve zadruga, to je do 27. aprila 1946, je bilo tako v obrti Nika Žumra zaposlenih že 16 oseb.

Treba je bilo misliti o perspektivi. Kako naprej? Kako razširiti proizvodni program? Še v obdobju pred vojno je Žumer že vodil razgovore z lastnikom kartonažne tovarne v Ljubljani Bonačem o možnostih osvajanja proizvodnje mehanizmov za registratorje. Vojna je to preprečila. Ideja je bila obnovljena v decembru 1945 s prav istim Bonačem, ki je bil takrat v lastni tovarni zaposlen kot komisar, čeprav še vedno lastnik. Nacionalizacija njegove tovarne je sledila v letu 1947.

Spominjam se, ko je Žumer nam zaposlenim izdelek predstavil in izjavil, da imamo, če ga usvojimo, za pet let zagotovljen obstoj. Navdušenje je bilo nepopisno, obenem pa nas je spreletaval dvom, ali smo sposobni uresničiti nalogo. Izkušnje, ki smo jih imeli z dotedanjo proizvodnjo, niso zadoščale za tak podvig. Vprašljive so bile zlasti orodjarske izkušnje. Teh med nami ni imel nihče. Kljub temu se je k osvajanju pristopilo po načelu "kjer je volja, je tudi moč in uspeh". Tedaj priznani orodjar Čarman je izdelal načrte večjih potrebnih orodij, ostala manjša orodja in priprave smo načrtovali sami. Zdaj je šlo zares! Vsakdo je prispeval po svojih močeh in zmožnostih. Pravega pristopa k izdelavi orodij pa ni bilo, ker ga niti nismo poznali. Za rešitev zagate, v kateri smo se znašli, je Žumer še v decembru 1945 uspel pridobiti dva nemška vojna ujetnika iz taborišča Trnovo pri Ljubljani. Možaka, stara 46 in 24 let, poklicna orodjarja, sta v Železnike prišla v dokaj slabi opremljeni. Le bluza, hlače in v žakljevino zavite noge, sredi najhujše zime je bilo to vse, kar sta premogla. Čeprav so bili tudi sami skromno oskrbljeni, je med delavci takoj stekla akcija za zbiranje pomoči. Vsakdo je pri-

speval, kar je zmogel. Čevljarjo Ratitovec na Studenem se je pridobilo, da je zanju izdelala čevlje z lesenimi podplati. Oskrbelo se jima je sobo s pogradi in pečico, kurivo zanjo naj bi brezplačno dobivala na Kemperlovi žagi na Češnjici. Hitro sta spoznala, da sta prišla med čuteče ljudi, kar sta s hvaležnostjo vračala in dokazovala. Zavzeto, z vso vztrajnostjo sta se lotila dela ter dokazovala, da sta prava strokovnjaka v svojem poklicu. Mi – željni znanja – smo ju samo občudovali. Delala sta po cel dan, ne oziraje se na uro. Žal je njuno delo trajalo le kratek čas, manj kot tri tedne. Komaj smo se spoznali in se vklopili v njuno delo. Že po 14 dneh bivanja med nami se je v kontrolo pojavil komandant taborišča, neki major. Zgrožen, ko je videl, kako sta ujetnika oblečena in obuta, je po svojem prepričanju grobo protestiral, češ da naši sovražniki ne smejo biti deležni tolike človečnosti. Sledile so celo grožnje. Ujetnika je hotel takoj odpeljati, čemur pa se je Žumer uprl. Ujetnika sta bila namreč s posebno odločbo dodeljena delavnicami za nedoločen čas. V jezi je zapustil delavnico z grožnjo, da se bomo v kratkem še videli. Odpravil se je na sedež KNOO Železniki in tam iskal informacije, kdo da smo ti ljudje, ki tako postopajo z ujetniki, našimi sovražniki – da nismo mogoče celo simpatizerji Nemcev. Predsednik KNOO Boris Globočnik ga je na kratko odpravil. Ves srdit je zapustil Železnike. Prej kot v tednu dni se je vrnil s preklicem odločbe o dodelitvi in brez odloga ujetnika odpeljal s seboj. V skrbi za svojo usodo sta ob nasilnem slovesu oba jokala.

Rezultat tega početja je bil, da smo kovinarji ostali praznih rok in delo na izdelavi orodja je zastalo, k sreči le za kratek čas. Že kmalu po odhodu ujetnikov v februarju 1946 je nastopil delo poklicni mojster Anton Rodič iz Kranja. Za delo z nami ga je pridobil Jože Mohorič, s katerim sta skupaj službovala v Kranju. Opogumljeni smo zdaj z delom na razvoju lahko nadaljevali.

Pojavil se je nov problem. Pomanjkanje jekel in pomanjkanje drobnega orodja. Stekla je akcija zbiranja med člani kolektiva. Vsakdo je prispeval, kar je mogel. Z razumevanjem in dobro voljo so se tudi

te težave premagale in delo se je nadaljevalo.

Veliko požganih domačij v času vojne in s tem v zvezi velika potreba po štedilnikih je narekovala nov program, ki ga je delavnica prevzela. V marcu je pristopila k izdelavi 200 štedilnikov, s čimer je ključavničarski oddelek dobil polno zaposlitev. Dejavnosti so se takrat že ločile po usmeritvah: orodjarstvo, avtomati in ključavničarji vključno s kovačnico.

Vzporedno z uvajanjem proizvodnje so se vršile intenzivne priprave za ustanovitev zadruga. Zadruga misel je že globoko prodrla in dajala osnovo za proizvodno usmeritev na podlagi skupnega dela. Začetna aktivnost za ustanovitev zadruga je vključevala širši krog prebivalstva. Zadruga naj bi poslovala z lastnimi sredstvi, zato se je poleg zaposlenih v podjetju, ti naj bi vplačevali zadržni delež, krog razširil tudi na tiste posameznike v kraju, ki so v kapitalnem smislu nekaj pomenili in bi zmogli vplačilo deleža v enkratnem znesku (Globočnik, Benedik, Košmelj, Bajželj, Kofler, Logar in drugi). Na ta način bi se finančna osnova bodoče zadruga bistveno okrepila. Višina deleža je bila predlagana v znesku 10 tisoč dinarjev, kar je pomenilo pet mesečnih plač kvalificiranega ključavničarja orodjarja. Število vplačila deležev je bilo neomejeno. Zaposlenim se je vplačilo omogočilo mesečno na obroke. Predlagan način je na videz dajal vtis delniške družbe, ki pa jo je zadržna oblika podjetja kot strokovna organizacija prerasla. Tako je bilo sumničenje, da gre za delničarstvo, negirano in je propadlo. Prvi sestanek s podano razlago je bil v Žumrovi delavnici 11. marca 1946 ob sedmi uri zvečer. Vodil ga je Niko Žumer. Navzoč je bil širši krog zainteresiranih, vsi tedaj zaposleni, poleg teh pa tudi tisti, ki nam jih je uspelo pridobiti za našo idejo. Na sestanku smo dobili pojasnilo, da je zadržna oblika za proizvodno dejavnost edina možnost, ker MIR idejo o ustanovitvi podjetja splošnega značaja zavrača. Po eni uri je bil sestanek prekinjen zaradi požara, ki je izbruhnil na Kemperlovem hlevu na Češnjici. Ostali smo brez pravega rezultata. Po 14 dneh je bil sestanek sklican ponovno, zdaj pa že brez zunaj zaposlenih. Med tem

časom je IZOS izpostavil tezo, po kateri so člani zadruga lahko le tisti, ki so z njo v delovnem razmerju, oziroma bodo kot člani zadruga doprinesli svoj delež tako v delu kot v organizaciji. To je pomenilo znatno okrnjen ustanoviteljski sestav, s tem v zvezi znatno okrnjeno vplačilo deležev, posredno tako zelo okrnjena začetna finančna sredstva.

Dr. Jože Pokorn (nečak Kajžarjevega Luka iz Smoleve), pravosodni minister v prvi povojni slovenski vladi, pred tem pa univerzitetni profesor s katedre za finance je bil naprošen za pomoč pri reševanju prizadevanj za naše podjetništvo. S svojo avtoriteto naj bi vplival na odločujoče instance, vendar tudi tako visoko vplivni funkcionar ni mogel omajati nasprotnikov ideje Železnikarjev na republiški ravni. Osebo je bil zelo naklonjen ideji, katere cilj je bil odprava težkega stanja, ki je botrovala Železnikarjem in ki ga je osebo dobro poznal. Pomočnik ministra za industrijo in rudarstvo (MIR) inž. Oswald se nikakor ni mogel sprijazniti in pomiriti z ustanovitvijo nove proizvodne dejavnosti v Železnikih. Le-to je dosledno in popolnoma odklanjal. Pri zadnjem obisku, ko mu je Žumer predstavil rešitev z ustanovitvijo proizvodnega obrata na zadržni osnovi, sta se sporekla do take mere, da se je spozabil, prijel Žumra za oprsje in ga fizično izrinil na hodnik. Naša sreča je bila zdaj v tem, da smo prešli izpod vpliva MIR-a, ki nam je bil vseskozi nenaklonjen in celo sovražen, pod pristojnost IZOS-a, ki je pokazal dokaj razumevanja za našo stvarnost, MIR pa na njegovo poslovanje in odločitve ni imel odločujočega vpliva.

Po tako burnih in nasprotujočih si situacijah so končno odpadle ovire in Železnikar, zdaj ne proletarec, pač pa zadržnik, je dobil prostor v tako razslojeni povojni družbi.

Domačini so bili prav gotovo veseli vsakega napredka ob tako počasnih premikih za izboljšanje blagostanja v kraju. Kako pa je potekala sama ustanovitev zadruga, kakšni so bili cilji, ki jih je nova zadruga izpostavila, in kako je prišlo do njenega imena?

Težko smo dočakali 27. april 1946. Tega dne smo se na občnem zboru zbrali zaposleni v takratni obrtni delavnici Nika Žumra. Prav tega dne je bilo prekinjeno zakoreninjeno siromaštvo v kraju, dan, ko se je odprla nova perspektiva ne samo Železnikom, pač pa vsej Selški dolini. Po mojem prepričanju bi ob iskanju primerne dogodka v zgodovini kraja za praznik nove občine morali izbrati prav ta dan, saj zasluži svoje javno priznanje, ker je pomemben mejnik in temelj današnjega blagostanja v Selški dolini. To je praznik osvoboditve delavca, krajana, ki je postal sam sebi gospodar, in ne dan, ki ga praznujemo danes, ko je bila prebivalstvu vsiljena usoda tlačana.

Pravila zadruga so jasno izpostavila namen zadruga in cilje, ki jih bo zasledovala. Izpostavljena sta bila dva ključna cilja: obnovitev kovinarske dejavnosti v kraju in zaposlitev domačega življa. Posebna pozornost je bila določena dolžnostim in pravicam članov. S posebnim členom so legalizirali vplačevanje deležev in uvedbo članskega varčevanja. Uveljavljena je bila višina deležev na 10 tisoč

dinarjev, ki naj bi jo člani vplačevali v mesečnih obrokih. Vplačilo deležev je bilo neomejeno. Način takega zbiranja sredstev je pomenil hitro in zanesljivo krepitev poslovnega sklada in pospešeno odpiranje delovnih mest. Osnutek pravil je bil predhodno predložen na vpogled IZOS-u, oddelku za obrtniško zadružništvo. Zahtevani so bili določeni popravki in pojasnila. Na občnem zboru so se zahteve IZOS-a delno upoštevale, pa tudi razčistile. Zlasti problematično je bilo vprašanje vplačila deležev. Nam ustanoviteljem je bila zadeva jasna in smo se z njo sprijaznili. Sprejeli smo jo za svojo. IZOS pa je izpostavljal primerjavo zadružnika z deležem v proizvodjalnih sredstvih zadruga z delničarjem kot lastnikom delnic v kapitalističnem podjetju, ki pa ni neposredni proizvajalec, pač pa le udeleženec pri dobičku na delnico vložnega kapitala. Z odstranitvijo vseh pomislekov in pripomb k organizirani proizvodni zadrugi, zasnovani s pravili, so bila le-ta sprejeta.

Zakonito ustanovno listino je podpisalo 16 takratnih Žumrovih delavcev:

Ustanovni člani Zadruga NIKO pred vilo v vrtu leta 1955. Spredaj od leve: Jožef Osencič, Jožef Mohorič, Jožef Kristan, Matevž Šmid, Janko Šmid, Milan Weber; Zadaj od leve: Franc Pfajfar, Anton Dolenc, Peter Polajnar, Anton Jelenc, Niko Žumer, Jožef Torkar, Niko Bertoneclj. (Na fotografiji ni: Jakoba Benedičiča, Alojza Čemažarja in Antona Rodiča.)

Št.	Priimek in Ime	Leto rojstva–smrti	Kraj bivanja	Strokovna usposobljenost
1.	Niko Bertoncelj	1923–1988	Železniki	Pomožni delavec
2.	Alojz Čemažar	1901–1952	Železniki	Pomožni delavec
3.	Anton Dolenc	1908–1992	Železniki	Pomožni delavec
4.	Anton Jelenc	1912–1993	Železniki	Orodjar
5.	Jožef Kristan	1896–1973	Železniki	Pomožni delavec
6.	Jožef Mohorič	1907–1979	Železniki	Pomožni delavec
7.	Jožef Osenčič	1903–1964	Železniki	Pomožni delavec
8.	Franc Pfajfar	1926–1984	Lajše	Ključavničar
9.	Peter Polajnar	1928	Češnjica	Ključavničar
10.	Janko Šmid	1903–1967	Železniki	Orodjar
11.	Matevž Šmid	1910–1992	Železniki	Dipl. strojni tehnik
12.	Jožef Torkar	1919–1999	Železniki	Kovač
13.	Milan Weber	1917–1956	Jesenovec	Orodjar
14.	Niko Žumer	1905–1989	Železniki	Ključavničar
15.	Anton Rodič	1892–1956	Kranj	Orodjar
16.	Jakob Benedičič	1913–1974	Martinj Vrh	Kovač

Navzočih je bilo 15 ustanovnih članov. Jakob Benedičič je bil iz upravičenih razlogov odsoten in je ustanovno listino podpisal kasneje. V uku je bilo tudi večje število vajencev, ki po direktivah IZOS-a niso mogli pristopiti k članstvu, ker niso bili v delovnem razmerju.

Ustanovni občni zbor, kot že rečeno, je bil skličan 27. aprila 1946 zvečer v prostorih Nika Žumra. On je opravil tudi otvoritev s predložitvijo dnevnega reda, ki je vseboval štiri točke:

1. posvetovanje o ustanovitvi zadrug in njen pomen,
2. sprejem zadrughnih pravil,
3. volitve upravnega in nadzornega odbora,
4. razno.

Žumer je navzočim pojasnil pomen in dosedanje napore za ustanovitev zadruge. Zboru je predložil tudi predlog pravil zadruge. Na podlagi le-teh smo izvolili organe zadruge, petčlanski upravni in tričlanski nadzorni odbor. Prvega naj bi vodil Niko Žumer, slednjega pa Anton Jelenc. S posebnimi pooblastili sta bila izvoljena še Matevž Šmid kot tajnik in Jože Torkar kot blagajnik zadruge.

Na zboru smo iskali tudi ime, ki naj bi ga zadruga nosila. Žumer je predlagal, naj bi ime zadruge

izražalo namen oz. dejavnost, ki jo bo le-ta opravljala. Z ozirom na splošno uporabo poimenovanja kovinske industrije kot metalna industrija smo določili ime Metalec, po izdelku, ki naj bo v bodoče naš glavni proizvod, pa ime Mehanik. Izbrali naj bi enega od teh imen. Vsi ti predlogi so bili odklonjeni. Ime Metalec nič ne pove in je v splošni rabi, Mehanik pa je poklic, s katerim naša dejavnost nima nobene zveze. Iskalo se je naprej. Nov predlog je bilo ime Železnikar, ker so vse iniciative izhajale od tu. Tudi ta predlog ni dobil podpore, ker v delu nima nobenega pomena. Anton Jelenc je zdaj izpostavil ime Niko Žumer ter ga podkrepil z utemeljitvijo, da so tako idejni kot materialni prispevki njegova last, brez katerih se o kakršni koli dejavnosti ne bi imeli o čem pogovarjati. Žumer je predlog kategorično zavračal z utemeljitvijo, da se v tem času vršijo poimenovanja podjetij po junakih revolucije – živih ali padlih, da sam ne spada mednje in zato ne dopusti, da se za ta namen koristi njegovo ime. Vsi navzoči smo predlog, ki ga je podal Jelenc, podprli in na njem vztrajali. Sledila je le presoja: Niko ali Žumer? Ker je firma Žumer že obstajala in bila tudi že poznana ter ne bi pomenila spremembe, smo se odločili za ime

Niko Žumer je odločitev ponovno odklanjal in nas prepričeval, naj vendar od nje odstopimo, češ da bi tako ime povzročalo težave njemu osebno kakor tudi novoustanovljeni zadrugi. Proti njegovi volji je bil predlog dan na glasovanje in bil z izjemo njegovega glasu soglasno potrjen. Žumer je bil nejevoljen zaradi izida glasovanja. Izjavil je: "Če ste tako odločili, naj pač tako bo. Povem pa vam, če bodo zaradi tega nastopile kakršne koli težave, se bomo o tem ponovno pogovarjali."

Težave so se res kmalu pojavile. Sledila je modra razlaga imena: Nova industrija kovinarjev, ki pa je nergače zadovoljila le za krajši čas. Določen in dokončno sprejet uradni naziv se je glasil: NIKO, obrtno-proizvajalna in produktivna zadruga kovinarjev z O. J. Železniki.

Pod tem imenom je bila opravljena prva registracija novoustanovljene zadruge pri IZOS-u v Ljubljani in na okrajnem sodišču v Škofji Loki. Proizvodni program, ki ga je zadruga nasledila, je bila v osnovi kovinarska dejavnost s poudarkom na proizvodnji pisarniške galanterije. Program in tehnična organiziranost nista predstavljala težav, saj je zadruga le nadaljevala začeto načrtovano proizvodnjo, na voljo pa so bili vsi strokovni kadri, potrebno tehnično znanje in oprema. Obstojala je tudi vzpostavljena trgovska mreža in poznane potrebe tržišča.

Kakšni so bili začetki poslovanja zadruge NIKO, kakšen je bil proizvodni program in kako je bilo to podprto s financami?

Zadruga, kot že povedano, je pričela poslovati v istih prostorih in z istim proizvodnim programom, kot ga je nasledila po obrtniku Žumru. Program je obsegal: risalne žebličke šestih velikosti, papirne sponke štirih velikosti, palične sponke dveh velikosti, program mehanizmov za registratorje v razvoju in program izdelave štedilnikov. Poleg pa so bile še usluge za krajane.

Obratna sredstva so se v celoti prenesla z obrti na zadrugo. Najeto posojilo v višini 300 tisoč dinarjev, odobreno na ime Nika Žumra za dobo šestih

mesecev, je Žumer Denarnemu zavodu Republike Slovenije vrnil, ta pa ga je prenesel na novoustanovljeno zadrugo. Prodaja robe se je akontirala, s čimer se je nabiral in aktiviral dodatni kapital. Na zadrugo se je preneslo vse zaloge surovin, polizdelkov in izdelkov. Terjatve in obveznosti so se prav tako v celoti prenesle na zadrugo. Dodatni vir sredstev so predstavljali že omenjeni obvezni deleži članstva.

Tako proizvodna kot finančna sredstva z izjemo kredita so bila brez povračila odstopljena po obrtniku Niku Žumru v poslovni sklad zadruge. To je bila mnogim nerazumljiva uganka, s katero so se posamezniki ukvarjali še dolgo po tem, nekaterim pa je nerazumljiva še danes. Zakaj je Žumer zmoget tako žrtev, je resnično vprašanje, odgovor pa dokaj preprosto: za svoje krajane, za svoje rodne Železnike.

Novi programi in industrijski način proizvodnje so terjali nove prostorske zmogljivosti. Kako ste načrtovali in reševali te težave?

Glede na stopnjevano proizvodnjo, ki je terjala zaposlitev predvsem ženske delovne sile, te pa je bilo nezaposlene v kraju na razpolago dovolj, je bilo vidno, da prostorske zmogljivosti Žumrove delavnice povečanja zaposlitve ne omogočajo. Delavnica je že s 16 zaposlenimi in devetimi vajenci postajala pretesna.

Že ob pripravah na ustanovitev zadruge in posledično njeni rasti se je iskalo možnosti zagotovitve proizvodnih prostorov. Možnost smo videli v opuščnem gospodarskem posloju lastnika Eggra na Racovniku. Misel je zorela. Na KNOO Železniki pod predsedstvom Borisa Globočnika - Damjana, on je imel izostren posluš in razumevanje za naša prizadevanja, smo vložili prošnjo za dodelitev gospodarskega poslopja - kravjega hleva, zapuščene, izropane vodne elektrarne ter shrambe, garaže za avtomobil in kočije. KNOO je ugodil naši prošnji in nam dodelil navedene objekte v uporabo.

S preurejanjem prostorov v delovišča se je pričelo v maju 1946. Ne morem popisati zagnanosti domačinov, kako so z vso življenjsko silo razbijali betonske jaslje iz maščevalnosti za vse, kar jih je

stoletje vezalo v siromaštvo. To, kar se je dogajalo z razbijanjem jasli v zapuščenem Eggrovem hlevu, ostaja nepozabno. Kakšen zanos! Sprostile so se sile v zavesti, da odslej delamo zase. Bližnji sosedje so nas z začudenjem opazovali. Niso mogli doumeti, kaj počnemo z Eggrovim premoženjem. Ženske so prišle na okna in prerokovale: "Ker ste pričeli z rušenjem na praznični dan, ne boste imeli sreče." Zaskrbljeno so nas opozarjale: "Kaj bodo pa gospod rekli?" in naprej: "Kje pa bomo poslej Racmani dobivali mleko?" Ironija je bila v tem, da je bil hlev popolnoma prazen. Vsa dela smo opravili ročno, brez vsake mehanizacije, zato je bilo delo zelo naporno. Vse je bilo opravljeno s prostovoljnim delom, ki je bilo naslednjih šest let odločujoč faktor bodočemu napredku. Po poružitvi betonskih jasli, svinjakov, ograj, kuhinje za prašičjo krmo smo pristopili k preureditvi, ki je trajala tri mesece. Vsa dela adaptacije je vodil Jože Mohorič, p. d. Poverba. Spodnji del gospodarskega objekta smo usposobili za lokacijo proizvodnega oddelka, prejšnje svinjake za skladišče, nadstropni del pa za ključavničarsko in orodjarsko delavnico. Bivšo hišno Eggrovo pekarno smo usposobili za poslovodne prostore, predprostor pa za risalnico in skladišče drobnega orodja. Naj ob tem povem kot zanimivost, kako revni smo bili. Preseljeno poslovodstvo je premoglo le pisalno mizo in stol. Tako smo člani organov upravljanja ob sklicu seje sedeli kar po tleh okrog krušne peči, ki je takrat še stala. Kasneje se je prostor opremil, ne s stoli, pač pa s cenejšimi klopami.

Poudariti je treba, da za zagon adaptiranega obrata ni bilo na voljo pogonske energije. Sodarska zadruga na Češnjici in elektrarna v Škofji Loki kot možni dobavitelji nista dopuščali novih obremenitev. HC Sotlovc Rudno je bila med vojno opustošena in ni obratovala. Prenos energije preko daljnovoda iz Škofje Loke je bil negotov. Prvič, imel je omejene prenosne kapacitete, drugič, spričo vojnih dogodkov v dolini je bil v dokaj slabem stanju. Zato se je že na samem začetku utrdila misel, da je rast industrije v kraju še kako odvisna od razpoložljive energije, ta pa bo zagotovljena le, če jo bomo proizvajali sami.

Rešitev smo videli v opuščeni, izpraznjeni Eggrovi vodni elektrarni na Racovniku. Ta nam je bila s sklepom KNOO tudi dodeljena. Prejšnja HC v obratovanju je sedaj posedovala le vodno turbino z gredjo in vztrajnikom, ostala oprema je bila v času vojne demontirana in odpeljana v Davčo za potrebe partizanskih tiskarn. Za njo pa se je izgubila vsaka sled. Pristopili smo k adaptaciji dovodnega in odvodnega kanala. Vodni kanal je bil delno zasut in za vodo nepropusten. Na Klovžah za znamenjem je bil oporni zid proti Sori prekucnjen in tu je voda odtekala nazaj v strugo Sore. Solastniki vodne pravice: Dermotova čresljarna, Talerjeva žaga in žaga na Škrjercu, so bili z vodo še vedno oskrbovani, ves Racovnik z vsemi potrošniki pa je ostal brez nje. Vse to delo je bilo opravljeno prostovoljno. Popravila je terjala tudi obstoječa strojna oprema, zato so bili potrebni določeni strokovni posegi. Najprej smo pristopili k popravilu francisove vodne turbine. Pri tej je bilo treba zamenjati vodilne turbinske lopate. Delo je opravila za to usposobljena firma Schneiter iz Škofje Loke. Pri isti firmi je bil naročen tudi manjkajoči regulator števila vrtljajev turbinske gredi – turbinski regulator. Strojnica elektrarne je bila tudi brez ključnega stroja – generatorja. Rešitev se je našla po uspešnem dogovoru z elektrarno v Škofji Loki, ki je po razlastitvi Heinriharja postala lastnica njegove elektrarne na Sotlovcu, Rudno. Dogovorjeno je bilo posojilo za nakup 50-kilovatnega generatorja za dobo dveh let. Z naporom vseh vključenih v adaptacijo nam je elektrarno uspelo pravočasno spraviti v pogon. Oskrba z električno energijo odslej ni bila vprašljiva.

Vzporedno so uspešno napredovala tudi preureditvena dela na bodočem proizvodnem obratu, ki so bila že v zaključni fazi.

Po strokovni strani so se vlagali veliki napor v osvajanje proizvoda – mehanika za regulatorje. Poleg nas sta ga osvajala še dve podjetji: neko kovinarsko podjetje iz Maribora – kasnejši Primat, in ME-GA v Zagrebu. Slednje je od namere kmalu odstopilo. Še več let kasneje pa smo bili z njene strani deležni očitkov, da bi to moral biti njihov program in da

smo jim ga na nepošten način odsvojili. Taki očitki seveda niso imeli nobene osnove, le nevoščljivost. Zanimivo pa je, kar je bilo tedaj močno uveljavljeno: napovedano tekmovanje med nami in mariborskim podjetjem. Cilj tekmovanja je bil, kdo bo izdelek mehanik prej usvojil. Termin je bil postavljen na 25. maj 1946, rojstni dan maršala Tita. Mi smo uspeli nalogo opraviti dva dni pred rokom in tako iz tekmovanja izšli kot zmagovalci. Isto podjetje v proizvodnji tega izdelka tudi kasneje ni uspelo in je od nje odstopilo. 23. maj 1946 je torej pomemben datum, ko je bila usvojena proizvodnja mehanika, ki zdaj z le dvakratno nekajmesečno prekinitvijo daje kruh dolini že polnih 60 let! Prvi dan sta bila za preizkus izdelana le dva vzorčna primerka tega izdelka, na katerih so se ugotavljale in odpravljale napake, drugi dan se je število izdelanih komadov povzpelo na 40 kosov, nakar je nekaj mesecev tekla proizvodnja v količini 200 kosov na dan.

Julija se je pričela preselitev iz Žumrove delavnice v nov obrat na Racovniku. Ves transport je bil opravljen s fizično silo in prostovoljnim delom. Prevoze je s konjsko vprego opravil Franc Bogataj, p. d. Škovinc. Spominjam se, ko sem vstopil v tedanjo Žumrovo pisarno, da je le-ta sedel na stolu z rokami podpirajoč glavo, po licih pa so mu drsele solze. Je jokal od sreče ali tegobe? To mi je bilo nerazumlji-

vo. Mi delavci polni zanosa, pri njem pa solze. Kako nedorasel sem bil še v življenju. Tudi njegova mati je negodovala nad njegovim početjem. Oprekala mu je pravico do odtujevanja stvari, ki so last Žumrove hiše, češ da jih je prigospodaril še njegov oče. Da bi bila situacija še bolj otežena, so se pojavili še razni obiski, ki so družino hujskali proti očetovemu početju. Sprašujem se, kako je zmožeg toliko žrtev. Kdor ga je poznal, je našel tudi odgovor: ljubezen do kraja, stremljenje po odpravi zaostalosti in siromaštva, stremljenje po napredku in prepоруdu ljudi. V ljudeh je videl toliko privrženosti ideji in delu, zato tudi taka njegova odločitev – v prepričanju, da ob taki predanosti delu žrtev ne more biti zaman. V tem pogledu ga ljudje niso razočarali. Zmožgli so vse napore in nobeno še tako obremenjujoče delo ni bilo pretežko. Med ljudmi je kar vrelo. Prizadevanja so bila vsestranska, ne oziraje se na sloj ali spol.

S 1. avgustom 1946 se vzpostavi redno obratovanje na Racovniku. 5. avgusta 1946 pa je že opravljen prvi masovni sprejem 40 novih delavcev, večinoma žensk, kot delavk v proizvodnji.

Še pred tem, v času adaptacije elektrarne, se je kot sestavni del delovnega procesa pripravljala galvanizacijska dejavnost, postopek niklanja. Ta je ne le za nas, pač pa tudi za širši prostor pomenil novost. Tudi tokrat smo bili pred dilemo, kako najti

Stavba – bivši Eggrov hlev na Racovniku, kjer so bile prve delavnice kovinarske zadruge NIKO. Fotografirano okrog leta 1956.

rešitev. Spet smo iskali informacije in našli rešitev v okviru nemškega ujetniškega tabora v Trnovem. Navori za pridobitev so bili uspešni. Ministrstvo za notranje zadeve je izdalo odločbo, s katero se je dal zadrugi za nedoločen čas na razpolago vojni ujetnik Paul Sieben. Tako kot prejšnja ujetnika v decembru smo tudi njega ob prihodu v Železnike oskrbeli z najnужnejšim. Vse v okviru naših možnosti. Sieben je z nemško pedantnostjo in tudi zagnanostjo pristopil k delu. Strah pred taboriščem je opravil svoje. Priznati je treba, da je bil na strokovnem področju izreden, osebno pa zelo ohol in nedostopen. Zanj smo bili le trop nevednežev. Ob takih odnosih je posredovalo celo vodstvo zadruge, grozilo je z vrnitvijo v taborišče. Vse skupaj pa ni dosti zaleglo. Ostal je zvest sam sebi, brez občutka za okolico. Iz stare opreme bivše Egrove elektrarne je izdelal vse potrebne tehnološke inštalacije. Generator na istosmerni tok, ki ga tovrstna površinska obdelava polizdelkov zahteva, smo nabavili v tovarni Saturnus v Ljubljani. Žal je bila njegova zmogljivost majhna, posledično pa postopek galvaniziranja izredno dolg. Niklanje ene sarže je trajalo kar dve uri in pol. Galvana se je locirala neposredno ob strojnici elektrarne, na mestu, kjer je prejšnji lastnik Egger imel inštalirano močno akumulatorsko postajo, ki mu je služila za oskrbo z energijo v času neugodnih zimskih razmer. Pogon generatorja je bil direktno s turbinske gredi. Hrastovi kadi, potrebni za nalitje elektrolita, ti sta v bistvu določali sposobnost galvane, sta bili kot posebnost izdelek Sodarske zadruge na Češnjici (Jurij Blaznik). Nanos niklja je bil izredno skromen in neenak.

V zvezi z uvedbo te dejavnosti je sledila še vrsta težav in zapletov. Zdaj se je odprlo novo vprašanje, oskrba s potrebnimi galvanskimi dodatki in nikljevi mi anodami. Začetne količine v letu 1946 so bile izprošene pri glavni direkciji metalne industrije DRS v Ljubljani. Kasneje nam niso hoteli dodeliti novih količin z obrazložitvijo, da z njimi morajo oskrbovati Saturnus v Ljubljani in Westna v Celju.

Povsem po naključju so bili pri Saturnusu odkriti odpadki niklja Kovnice novca iz Beograda, še iz časa stare Jugoslavije. Saturnusu so bili posredo-

vani kot surovina, vendar jih ta ni uporabil. Ta nikelj, ki je bil v bistvu odpadek, smo poskusno pričeli variti v plošče potrebnih dimenzij. Za začetek smo nabavili le sto kilogramov tega odpadka. Veljalo se je prepričati, ali je sploh uporaben. Kasneje so nam odstopili celotno količino, s katero so še razpolagali, to je bilo 500 kilogramov. Prejeli smo informacijo, da Kovnica novca razpolaga še s 3 tisoč kilogrami tega odpadka. Pohiteli smo in na srečo je celotna količina prispela v Železnike.

S posredovanjem prof. Matija Žumra, predstojnika katedre za metalurgijo univerze v Ljubljani, se je k reševanju problematike potrebnih surovin za galvaniziranje pridobilo prof. Kramaršiča. On je imel vpogled in bil seznanjen s stanjem v kemični industriji. Odsvetoval nam je, da se v Železnikih lotimo osvajanja nikljevih anod in nikljevega sulfata, ker za to obstajajo kemične tovarne in mnoge od njih nimajo pravega proizvodnega programa. Ena takih je bila takrat zaprta, kasneje v letu 1947 nacionalizirana Kemična tovarna Podnart, znana po izdelku CIMEAN (Ciril, Metod, Anton – Pogačnik), in prav to nam je z ozirom na bližino predlagal za osvajanje potrebnih surovin. S fakultete za kemijo je določil inž. Lampiča, ki naj bi nalogo izpeljal. Inž. Lampič je zelo zavzeto pristopil k delu. V Železnikih je prevzel potrebne količine surovin za laboratorijske preiskave in poizkuse pri izdelavi nikljevega sulfata. Po opravljenih poizkusih na fakulteti je bila zadeva prenesena v Kemično tovarno Podnart, ki je izdelala prve, še vedno laboratorijsko izdelane količine nikljevega sulfata in usvojila varjenje nikljevih odpadnih surovin v uporabne anode. Tovarna v Podnartu je po uspehu inž. Lampiča dobila proizvodni program, ki je pomenil srž njenega bodočega dela. Vzpostavitev te proizvodnje, ki ji je botrovala naša tovarna, je bila pridobitev za vso državo, saj jih do tega časa ni nihče proizvajal. Švedska in Finska sta bili kot monopolistki edini dobaviteljci za vso Evropo, s tem pa je Jugoslavija postala neodvisna od dobav. Proizvodnja teh surovin je tudi še v naslednjih letih potekala po laboratorijskem postopku v omejenih količinah. Redna masovna proizvodnja

pa se je začela šele leta 1954. Z rešitvijo zagotavljenе oskrbe je tudi naša proizvodnja pridobila stalnega dobavitelja in s tem pogojeno nemoteno obratovanje. Preselitev celotne dejavnosti na Racovnik je terjala nove organizacijske prijeme.

Montažni oddelek v letu 1946. Od leve: Jože Mohorič (Poverba) – mojster montaže, Tončka Lotrič, Tončka Kristan, Francka Tavčar, Ivanka Košir, Matevž Šmid – obratovodja, Lojze Čemažar in Anton Dolenc.

Dejavnost je bila razdeljena na več usmerjenih enot dela. Organizirali smo oddelke: proizvodnja (Janko Šmid), montaža (Jože Mohorič), galvana (Paul Sieben, Zdravko Goja), ključavničarstvo (Franc Pfajfar), orodjarna (Anton Rodič), obratovodstvo (Matevž Šmid), poslovodstvo (Niko Žumer), avtomati (Jakob Benedičič), drgalnica (Nada Potočnik) in paketirnica (Beta Čemažar).

V avgustu se je kot strugar zaposlil Štefan Prižič, 5. avgusta 1946 pa sta se nam priključila z vso svojo dejavnostjo zasebni obrtnik Janez Jelenc, p. d. Švijov, in njegov brat Alojzij. Janez Jelenc se je vključil z vsem svojim inventarjem, s katerim se je močno okreplil ključavničarski oddelek (vrtalni stroj, avtogenski varilnik, vzvodne škarje za pločevino in profilno jeklo ter drobno ročno orodje). Prevzeti inventar je bil ocenjen in odkupljen na obročno odplačevanje.

Nove delavce se je zaposlovalo še tudi v septembru in oktobru. Zlasti se je okreplil ključavničarski oddelek z novimi vajenci, katerih število se je povz-

pelo na preko 40. Oddelek vajencev je poslej vodil mojster Janez Jelenc. Odmaknjenost novega obrata od glavne komunikacije in odprt dovodni kanal za elektrarno sta se že prvo zimo pokazala kot velik problem. Velike količine snega so oteževale medobratni transport, pa tudi nasutje snega v dovodni kanal, ki je povzročal zastoje elektrarne. Dogajalo se nam je, da smo zjutraj, ko smo prišli na delo, v roke morali vzeti najprej lopate. Obstoječe stanje je tako zagotavljalo potrebno energijo le v letnem času, v zimskem pa le z veliko pomočjo fizičnega dela (lomljenje ledu, plavljenje snega, odstranjevanje snega). Nemogoče stanje je narekovalo nove ukrepe, s katerimi bi zagotovili nemoteno oskrbo preko celega leta. Razmišljanja so že kmalu privedla do odločitve, da bo treba zgraditi pokrit cevovod, ki bo zagotavljal nemoteno zadostno količino vode, nemoteni vodni pretok, ki bo neodvisen od vremenskih pogojev. Že v juniju 1947 je bil izdelan predlog rešitve, ki ga je pripravil Marjan Masterl iz Škofje Loke. Za rešitev sta bila podana dva predloga, in sicer: betonska in lesena izvedba. Po sklepu UO se je odločilo, da se bo realiziralo betonsko izvedbo.

Naj omenim še to, da so bili objekti v lasti Gustava Eggra, tedaj last SLP, s posebno pogodbo zadrugi dani v najem za dobo 25 let in določeno mesečno najemnino za gospodarsko poslopje 4 tisoč, za ostalo pa tisoč dinarjev. Pogodba se ni nikoli izvajala, ker so bili objekti kot družbena imovina kmalu na začetku dodeljeni v last zadrugi.

V tistem obdobju je bil zelo pomemben petletni načrt razvoja jugoslovanskega gospodarstva. Kako se je to odražalo pri vašem delu v zadrugi?

Prvi načrt razvoja ali – kot smo ga imenovali – petletni plan, ali še krajše, petletka je na naše poslovanje imel zelo neugoden vpliv. Voden je bil centralistično iz Beograda za vso državo. Vodil ga je gospodarski svet, ki mu je predsedoval Boris Kidrič. Organ je bil razdeljen po sistemu: kmetijstvo, gozdarstvo in industrija. Plan je bil izdelan za obdobje 1947–1953. Imel je značaj državnega akta in zato ni omogočal

nobene razprave in oporekanj. Kot prizadeti smo bili popolnoma nemočni. Po tem planu je bilo za Selško dolino predvideno: do Selc razvoj kmetijstva, ostali del doline pa pašništvo. O kakršni koli drugi dejavnosti ni bilo govora, zato tudi ne o industriji, pa čeprav je zadruga že zaposlovala 48 proizvodnih delavcev in je za seboj že imela prvo leto uspešnega poslovanja. Tako se je zadruga znašla kot tujek znotraj političnih usmeritev, s tem pa njihov nasprotnik. Stare zamere se še niso pozabile, nasprotno so se s sprejetjem načrta le še stopnjevale na potrditvi o naši napačni odločitvi.

Za razliko od industrijskih podjetij državnega značaja, ki so bila plansko vodena (proizvodni program, proizvodna oprema, oskrba z repromateriali pa celo tržišča in potrošnje) smo bili mi iz vsega tega izločeni in prepuščeni sami sebi, lastni iniciativi, lastnim odločitvam in prizadevanjem. Uveljavljeno je bilo načelo: plan 1 in plan 2, pri čemer je plan 1 pomenil planske zadolžitve in iz njega izhajajoče pravice, plan 2 pa količine, ustvarjene preko planskih zadolžitvev, s katerimi so akterji prosto razpolagali in jih prodajali po dvojni planski ceni.

Naša oskrba z repromateriali je slonela izključno na planu 2, kar je pomenilo oskrbo le s presežki, ki so jih ustvarila industrijska podjetja. Dosegljivi so nam bili le po dvojni planski ceni, kar vse je povzročalo velike težave, neredno obratovanje in zmedo v naši proizvodnji. Pahnjeni smo bili na rob, v težak položaj, brez zagotovljene perspektive. Za nas so bili pomembni viški, ki jih je ustvarjala Železarna Jesenice. Zahvaljujoč prof. Matiji Žumru z univerze v Ljubljani, ki je v Železarni opravljal strokovni nadzor, smo do teh viškov imeli dokaj omogočen dostop.

V plan razvoja gospodarstva torej nismo bili sprejeti. To je pomenilo veliko negotovost in zaskrbljenost za obstoj zadruga, saj je bila ta uvrščena komaj v 9. in celo v 11. prioritetni razred. Člani zadruga smo se zavedali, da bo razvoj mogoč s še večjimi odrekani, žrtvami in prizadevanji. V okviru teh prizadevanj za ohranitev zadruga je kolektiv po soglasnem sklepu za dejanski 10-urni delovnik prejemal le

8-urni zaslužek. Razlika zaslužka se je namenila krepitvi poslovnega sklada. Krepilo se je prostovoljno neplačano delo, ki je bilo sprejeto kot obveznost. Če je bila prvo leto obstoja zadruga obveznost prostovoljnega dela 200 ur, se je sedaj povišala na 300 ur, kar je pomenilo mesec in pol zastonskega dela na leto v korist zadruga. Vsi člani zadruga so ne oziraje se na spol dosledno izpolnjevali prostovoljno sprejeto obveznost.

Presežki planske proizvodnje, ki jih je ustvarjala Železarna, niso bili namenjeni samo nam in niso bili tolikšni, da bi zagotavljali nemoteno obratovanje. Zato je bilo pogosto, včasih tudi za dalj časa prekinjeno. V času prekinitvev so se opravljala težaška gradbena dela na razširitvi prostorov. Čim se je nabralo toliko zalog, da je bil zagon proizvodnje smiselno, se je ta vzpostavila. Tako stanje je upočasnilo našo rast in slabilo zadruga ter jo delalo neučinkovito, kar je povzročalo še dodatne težave. Prisiljeni smo bili sprejemati materiale, ki nam dimenzijsko in kvalitetno niso ustrezali, vendar smo bili veseli, da smo jih sploh dobili. Šlo se je za material kot tak in za količine. Tiste materiale, ki nam niso ustrezali, smo morali dajati v dodatno obdelavo: prevaljanje, prevlečenje, razrez, termično obdelavo, kar vse je pomenilo dodatne stroške. Dodatne stroške je pomenila že nabava sama, saj je bila ta mogoča le s 100-odstotnim pribitkom na planske cene. Zadruga je bil onemogočen tudi dostop do novih proizvodnih sredstev. Nasprotno pa so bila podjetja, zajeta v družbeni plan, z njimi oskrbljena brezplačno. Onemogočen nam je bil tudi odkup proizvodnih sredstev od podjetij v družbeni lasti. Dostop smo imeli le v omejenem prostoru privatnih obrtnikov.

Leto 1947 je bilo leto nacionalizacij. Nacionalizirano se je praktično vse: večja posestva, gozdovi, lesni obrati, drugi industrijski obrati, hoteli, gostinski obrati, skratka, vse, kar je tvorilo gospodarsko osnovo. Nacionalizirana obrata sta bili tudi Sava Jesenice in Jakša v Ljubljani. Omenjeni podjetji sta bili proizvodno sorodno usmerjeni kot obrt Nika Žumra, torej v kovinsko galanterijo. Generalna direkcija kovinske industrije je za obe podjetji določila

la likvidacijo. Oprema obeh je bila razdeljena plan-skim zavezancem, kar je ostalo in za industrijo ni bilo uporabno, pa je bilo na razpolago med drugimi tudi nam. Proti plačilu smo kovinarji nabavili nekaj namenske opreme, ki je okrepila naše proizvodne zmogljivosti. Izbira je bila namenska: dvoramenska stiskalnica, avtomat za risalne žebličke, avtomat za papirne sponke, trije avtomati za tapetniške žebličke, avtomat za palične sponke in boben za drganje izdelkov. Nabavljena oprema je bila dokaj v slabem stanju, delno tudi neuporabna, zato potrebna predelav in popravil, ki smo jih opravili sami. Poleg navedene opreme smo v letu 1947 kupili še: generator za elektrarno, turbinski regulator, revolversko stružnico, ekscentrično 15-tonsko stiskalnico, stružnico za orodjarno, dva namizna vrtalna stroja, večje število elektromotorjev in veliko drobnega orodja. Z nabavo navedene opreme se nam je strojni park bistveno okreplil, proizvodnja pa primerno temu povečala.

Pristopilo se je k adaptaciji bivše Eggrove garaže in shrambe kočij. Stavba je bila opuščena, pritlična, v dokaj slabem stanju. Z adaptacijo smo jo dvignili v nadstropje in vanjo preselili poslovodstvo, blagajno in knjigovodstvo. Knjigovodstvo je po opravljeni enoletni praksi v Plamenu Kropa vodila Dragica

Demšar, p. d. Antonova.

Z dr. Francem Debevцем je bil dosežen odkup sosednje stavbe HC, znan pod imenom Ješetova garaža. Odkupljeni objekt smo adaptirali v mesecu aprilu in vanj preselili montažo mehanizmov, ki je dotlej obratovala v dokaj neprimernem prostoru, strojnici elektrarne. Prostor je bil tudi zdravstveno vprašljiv zaradi vetra, ki ga je povzročal vztrajnik turbine s premerom najmanj pet metrov. V tem prostoru je obratovala tudi polirnica in tudi zanjo se je tik ob stavbi elektrarne postavil lesen provizorij, kamor je preselila svojo dejavnost.

V avgustu 1947 je bil adaptiran tudi del stavbe v posesti Gozdne uprave (konjski hlev), vanj so se preselile kovačnica, livarna in kalilnica.

Kako pa so se spoštovale pravice delavca, ali je bil v zadrugi prisoten sindikat? Kako je delovalo kadrovanje?

14. januarja 1947 je bila, čeprav v zadrugi, ustanovljena organizacija delavskega sindikata. Tudi v tem primeru kovinarji nismo bili enakovredni proletarci, vredni vključitve v panožni sindikat. Vključili so nas v sindikat komunalnih poklicev: pometaćev, dimnikarjev, brivcev, prometnih delavcev, postreščkov in drugih. Vsa naša prizadevanja v smislu stanovske

Občni zbor zadruge NIKO leta 1948.

uvrstitve so naletela na gluha ušesa in so bila neuspešna. Kot združniki smo bili ponovno ocenjeni za delničarje in zato manjvredne člane družbe, da ne rečem izobčene proletarce. Iz tega, da smo svoje delovno mesto financirali sami z vplačilom deleža, so po pravilih zadruga izhajale tudi pravice do udeležbe pri dohodkih, česar iz zavesti nismo nikoli izkoristili. Očitani so nam, da nimamo nič skupnega s proletariatom, ki je v čistem mezdnem odnosu, mi združniki pa da imamo drugačne možnosti.

Kot podjetje splošnega značaja smo tudi mi morali sistematizirati mesto personalnega referenta (kadrovika). To delovno mesto je takrat združevalo posebna pooblastila in je zato zahtevalo odgovarjajočega človeka. Dolžnosti kadrovika je skupaj z dolžnostjo predsednika sindikata prevzel Anton Jelenc. Značilne za leto 1947 so bile številne nove zaposlitve, ki so jih narekemale potrebe povečane proizvodnje. Izredno se je povečalo število vajencev. Njihovo število je že takrat naraslo na preko 60. Omejene možnosti izobraževanja za poklic so ob vse večjem interesu narekemale dodatne možne rešitve. Po iskanju so se našle v sorodnih ustanovah: Plamenu v Kropi in Verigi Lesce. Tja smo napotili vse tiste, ki jih zaradi omejenih možnosti sami nismo mogli vključiti v uk.

Tudi vajence se je zaposlovalo gospodarno. Večina jih je bila zaposlena v ključavničarskem oddelku na izdelavi štedilnikov in uslugah krajanom, ki jih je takrat zadruga še opravljala za vso dolino. Tu se je izvajala tudi selekcija za zahtevnejše poklice.

Kraj je v tem času premogel tudi večerno strokovno šolo za pridobitev teoretičnega znanja. Vodil jo je upravitelj Zajec, strokovne predmete za kovinarsko stroko pa je predaval Matevž Šmid.

V zadrugi ste izdelovali več izdelkov. Je bila na izdelkih tudi oznaka imena zadruga?

V avgustu 1947 se je pristopilo k signiranju izdelkov z našim imenom NIKO. Do tedaj smo jih proizvajali in prodajali še vedno pod naslednjimi oznakami: za risalne žebličke ATLANTIC, za papirne sponke pa STIO in MEPHISTO.

Po direktivi IZOS-a je bil za to leto izdelan prvi OBOL.

Ali je obstoječi proizvodni program zagotavljal želeni razvoj?

Zagotovo ne. Proizvodi so bili namenjeni le no-tranjemu, domačemu tržišču. To pa je imelo dokaj konstantne potrebe, vendar še teh zaradi pogostih zastojev, ki so bili posledica splošnega pomanjkanja surovin kot zapostavljanja zadruga pri oskrbi z njimi, nismo pokrivali.

Proizvodni program se je vseskozi dopolnjeval z različnimi drobnimi izdelki v velikih serijah.

Kot sem že omenil, je oskrba s surovinami šepala, ali bolje rečeno, je bila katastrofalna. Dogajalo se nam je, da smo namesto hladno valjanih trakov prejeli črno pločevino, namesto žic betonsko ali palično železo, kar nas je primoralo v izdelavo izdelkov, ki z našo usmeritvijo niso imeli nobene zveze. To so bili razni ključavničarski izdelki, ki so se izdelovali na pol ročno v manjših serijah.

V pogledu oskrbe s surovinami je bilo problematično zlasti leta 1949 in tudi še del leta 1950. Tako stanje je pogojevalo odločitve v novo smer zaposlitev, v težaska gradbena dela.

Že v letu 1948 smo pričeli s pripravami na gradnjo 350 metrov dolgega betonskega tlačnega cevovoda za HC (elektrarno). Projekt zanj je izdelal inž. Milovan Pleskovič iz Zavoda – projekt nizke gradnje iz Ljubljane, pravzaprav je bil ves hidrotehnični projekt HC njegovo delo. Premer betonskih cevi je 110 centimetrov, njena teža pa približno dve toni. Za celotno dolžino cevovoda (približno tisoč metrov) so bile cevi izdelane v lastni režiji, z lastno delovno silo. Strokovno je delo vodil Jože Mohorič, p. d. Poverba. Model za izdelavo cevi je izdelal mojster Janez Jelenc, p. d. Šlosar. Prve cevi so bile izdelane že jeseni 1948, le en model pa je omogočal dnevno zalitje le dveh kosov betonskih cevi. Izgradnja cevovoda je potekala v treh etapah. Prva etapa je potekala od Škrjevca do takratne elektrarne, druga etapa z zgraditvijo zajetja v Plnadi in povezava s cevovodom na Škrjevcu ter izgradnja vodnega stolpa,

tretja etapa od stare elektrarne do novozgrajenega vodnega stolpa nove HC, oz. do vodnega mlina ob izlivu bajerja v Soro.

K gradnji prve etape se je pristopilo 10. maja 1949. Vsa razpoložljiva delovna sila se je preusmerila v to delo, ki je pomenilo pravi faraonski podvig. Le kramp, lopata in samokolnica so bili orodje, s katerim je kolektiv prekopal cel Racovnik, pripravil podlago in nanjo položil številne težke betonske cevi. Prva etapa je bila dokončana 6. avgusta 1949, kar zgovorno dokazuje betonsko vodilo takrat zgrajene in danes opuščene zatvornice na Škrjercu. Obrat je bilčasno ustavljen. Redna zaposlitev v zadrugi se je sedaj spremenila v prostovoljno udarniško delo, ki smo ga združniki ne glede na spol zavestno izpolnili. Uspešno zaključena prva etapa je temeljila izključno na prostovoljnem udarniškem delu.

Čeprav kot združna organizacija nismo bili vključeni v petletni načrt razvoja gospodarstva Jugoslavije, smo tako kot podjetja v državni lasti na zahtevo MIR-a morali vzpostaviti in voditi plansko službo, katere naloga je bila planiranje proizvodnje, surovin in kadrov. Planiranje proizvodnje je slonelo na dokaj trhljih nogah, ker je bilo v popolni odvisnosti od razpoložljivih surovin, ki so nam bile dobavljene. Zatikalo pa se je tudi pri kadrih. Ne glede na to, da je bilo v kraju še vedno na razpolago dovolj nezaposlene delovne sile, ki je le čakala na vpoklic, smo na novo lahko zaposlovali le na podlagi odobritve MIR-a, s katerim se je redno mesečno usklajevalo celoten plan. Iz teh uskladitev je izhajalo tudi odobreno število živilskih nakaznic za takrat uveljavljeno racionalizirano prehrano. Brez odobritve živilske nakaznice je bila vsaka zaposlitev nemogoča. Planska služba, družbeno zelo pomembna in izvajana pod stalno kontrolo, je bila vzpostavljena že v juliju 1948. Na začetku jo je vodil Anton Jelenc, toda le krajši čas. Nasledil ga je Štefan Primožič.

V avgustu 1948 je na ustanovnem občnem zboru Zveze železarjev krajevne industrije v Ljubljani predsednik Rebula javno izpostavil in ožigosal za drugo NIKO kot negativen pojav, ki daje komodno življenje petim ljudem, medtem ko so vsi ostali iz-

koriščani. Iznesenih je bilo še več kritičnih pripomb na škodo našemu ugledu. Zadruga je na izneseno izjavo sicer reagirala, ni pa je mogla utišati.

Sledile so vse mogoče kritike in ovadbe na oblastne, politične organe in organe pregona. Ena takih ovadb je bila naslovljena na sam vrh GS FLRJ, na Borisa Kidriča. Obtoženi smo bili, da se pod dežnikom združništva skriva skupina špekulantov, ki tam vedri in čaka novih časov. Gledano z današnjimi očmi – nič posebnega, bilo bi le hudomušno ali škodoželjno obrekovanje, porojeno iz zavisti. Takrat pa so bili časi drugačni. Če je bilo potrebno, se je vsaka laž potencirala, kaj se je iz tega lahko izcimilo, je znano. Najmanj, kar je lahko sledilo, je bil odvzem prostosti in napotitev v enote DKD na prevzgojo.

Za čuda pa se to v našem primeru ni zgodilo. Nasprotno, rezultat vseh obrekovanj in ovadb je bil v končni fazi za kolektiv presenetljivo pozitiven.

Leto 1949 je v marsičem pomenilo prelomnico. Predvsem v smislu ureditve odnosov z Zvezno upravo za napredek proizvodnje v Beogradu, iz katerih so sledile usmeritve novega proizvodnega programa. Zanj pa so značilni tudi velike težave s preskrbo surovin, ki so že ogrožale poslovanje, iz tega sledeča široko zastavljena akcija prostovoljnega dela gradnje cevovoda za HC skozi Racovnik pa tudi kadrovske zamenjave v samem vrhu vodstva zadruge ob koncu leta.

Prvo prelomnico pomeni prehod v proizvodnjo zahtevnejših izdelkov, na program finomehanike.

Na tržišču je bilo tako splošno pomanjkanje blaga na tržišču kot tudi risalnega orodja za tehniško risanje. Tovarna Iskra v Kranju se je pripravljala, da to proizvodnjo usvoji v serijski proizvodnji. V tej smeri je že pripravila nekaj konstrukcij pa tudi že izdelala nekaj orodij. Še preden pa so opravili razvoj, so prejeli nove planske zadolžitve in je zato niso uresničili. Vse doseženo nam je ponudila v odkup. Program risalnega orodja je močno sovpadal s programom, ki smo ga izvajali mi. Zadruga se je hitro odzvala, saj je bil zanjo dokaj zanimiv, in odkup potrdila. Zahteval je veliko vložnega dela ob majhni porabi materialov, ki jih je tako ali tako ved-

no primanjkovalo. Pomemben je bil tudi transport, kar v tistem času za Železnike ni bilo nepomembno. Dobrodošel je bil tudi prehod od uporabe izdelkov črne metalurgije kot najbolj kritičnih pri oskrbi na uporabo barvnih kovin, ki niso bile tako nedosegljive. Pri odločitvi je imela svojo težo tudi predvidena boljša finančna udeležba v ceni proizvoda. Takoj po dobavi se je pristopilo k dokončanju orodij in priprav ter ureditev dokumentacije za izdelavo prototipa in poskusne serije kolekcije I.

Konec meseca junija 1949 se je zadruga udeležila prve povojne razstave razvoja obrti v Ljubljani. Geslo razstave je bilo "Železniki nekoč in danes". Železnike nekoč smo predstavili s staro železarsko dejavnostjo, maketo plavža in vigenca z gibljivimi figurami talilcev in kovačev na motorni pogon. Železnike danes pa smo prikazali s takratno proizvodnjo kovinarjev, izdelki pisarniške galanterije. Razstava je bila zelo odmevna, za nas pa zelo pomembna.

Na razstavi se je med obiskovalci na izložbenem prostoru pojavil tudi predsednik GS FLRJ Boris Kidrič. Pozdravil se je s predstavniki zadruga in jih ogovoril: "Torej, to ste vi?" Vprašanje je bilo dvoumno. Pomenilo pa je, da se je s tematiko NIKO že ukvarjal, vprašanje je bilo le, v kakšni smeri. Razstavo si je dodobra ogledal, se razgovoril in na naše presenečenje izrazil svojo pripravljenost, da nam

pomaga. To pa je bilo več kot to, na kar smo bili pripravljene. Po tem obisku so se zadeve na vseh področjih, čeprav ne takoj, obrnile v pozitivno smer.

Obratovanje proizvodnje je bilo v mesecu maju 1949 zaradi pomanjkanja surovin ustavljeno. Vsa delovna sila se je preusmerila na prostovoljno delo gradnje cevovoda skozi Racovnik. Akcija prostovoljnega dela je potekala vse do sredine septembra 1949, ko je bil cevovod usposobljen za dovod vode na HC, ki je bila ponovno stavljena v pogon.

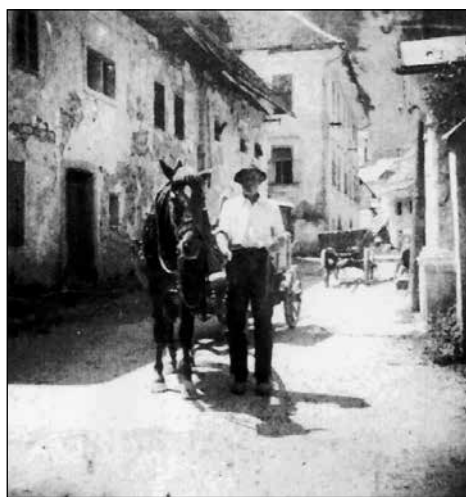
Medtem so se nabrale tudi manjše količine surovin, ki so za nekaj časa omogočile upostaviti redno obratovanje.

Zdaj je steklo tudi kolesje v Beogradu. V mesecu avgustu 1949 nas je kot prvi obiskal predsednik Uprave za napredek gospodarstva LRS inž. Osredkar, ogledal si je obrat, se pozanimal o poslovanju ter izpostavil vprašanje morebitne pripravljenosti zadruga za sodelovanje z njihovim organom. Z odgovorom nismo oklevali, saj nam je pomenil rešitev. Obisk je dobil pozitivno oceno.

Že v septembru 1949 je bil voden razgovor pri Planski komisiji LRS, pri oddelku za proizvodnjo, z inž. Jamarjem, na katerem smo prejeli zagotovilo, da njegov forum vidi naše podjetje kot potrebno republiški industriji, ker je naravno utemeljeno v svojem območju, iz katerega ima črpati delovno silo, in zato

Gradnja cevovoda na fotografiji: levo Šuštar Ciril, spredaj Torkar Jože, desno Dolenc Anton zadaj ostale delavke Nika.

Gradnja betonskega cevovoda od zajetja v Plnadi do HC na Racovniku. Fotografirano v juniju 1949.

misel na njegovo ustavitev ni utemeljena. Republiška planska komisija da bo podjetje planirala, zaželen je le spremenjen proizvodni program, vendar ne tako, da bi bila sedanja fabrikacija opuščena. Ta konferenca je bila prva, na kateri nam je bilo nakazano od forumov oblasti pozitivno stališče do obstoja in obljubljena pomoč oblasti našemu delu.

27. septembra 1949 sta zadrugo obiskala inž. Osredkar in pooblaščen zastopnik SUZUP-a inž. Miloš Brelih. Obisk je imel le spoznavni in informativni značaj. Le dva dni kasneje je inž. Brelih obisk ponovil, zdaj že z nalogo, da ugotovi, kaj zadruga je, kaj predstavlja in kakšna je njena organizacija. Inž. Brelih se je zdaj v Železnikih zadržal cel mesec. V tem času je podrobno preučil zgradbo zadruge, njeno organizacijo, poslovanje in tehnološko sposobnost proizvodnje. Prisoten je bil na sejah uprave in celo na rednih četrtkovih sestankih kolektiva, ki so bili uvedeni kot stalna praksa za informiranje in reševanje zadev skozi vsa leta obstoja zadruge. Po mesecu spoznavanja in zasledovanj stanja v zadrugi je o njej podal tako ugodno poročilo, da se je nad njim navdušil celo Kidrič. Tudi inž. Brelih je v času bivanja pri nas izpostavil vprašanje naše pripravljenosti sodelovanja s SUZUP-om. Brez zadržkov je bil tudi njemu dan pozitiven odgovor. To je bil vseskozi naš cilj, ki je pomenil izhod iz krize, ki je bila vsa leta naš stalni gost. Zdaj se je iskalo področje vključitve, in kaj naj bo naš bodoči proizvodni program. Vodstvo zadruge je predlagalo program laboratorijske opreme in ta je bil po oceni inž. Breliha zanje sprejemljiv. Idejno je temu programu botroval prof. Matija Žumer, laboratorijski človek – strokovnjak, ki so mu bile razmere na tem področju glede oskrbe dobro znane.

12. decembra 1949 je zadruga prejela poziv, naj se njeni predstavniki v najkrajšem času javijo v SUZUP-u Beograd zaradi nadaljnjih ukrepov in določil. S polnimi pooblastili pri odločanju je zadruga imenovala trojko: Niko Žumer, Anton Jelenc in Štefan Primožič, vendar z napotilom, da mora vztrajati na obstoju podjetja in da se od sedanjega proizvodnega programa mora zadržati izdelke, ki se izdelujejo

na avtomatih mehanizma za registratorje, reševati pa je treba vprašanje izdelave šestil. Zahtevo, naj se naši predstavniki javijo na GS FLRJ in na prej navedeni upravi, je izdal predsednik Boris Kidrič. Naši predstavniki so bili sprejeti v soboto, 17. decembra 1949. Na tem sprejemu je bila izrečena pohvala za do tedaj opravljeno uspešno poslovanje in dano poročilo za obstoj zadruge in njen razvoj. Predlagani program laboratorijske opreme je bil zadrugi dodeljen brez pripomb. Preusmeritev v program laboratorijske opreme je bila s tem dokončna. Do besede so prišli tudi predstavniki zadruge, Kidrič jih je z zanimanjem poslušal. Nanj je trojka naredila tako ugoden vtis, da jih je povabil ponovno na pogovor še naslednji dan. Zagotovil je vsestransko pomoč države, tako v strojni opremi kot finančnih sredstvih, za dogovorjeni program. Sklenila naj bi se pogodba za dobo petih let, govora pa je bilo tudi o gradnji potrebnih tovarniških prostorov, kar naj bi se opravilo že v letu 1950. Zagotovil nam je tudi oskrbo s surovinami za dobo šestih mesecev. Mar smo mogli pričakovati še več!

Kolektiv je zaskrbljeno spremljal obisk, pa čeprav so se v zadnjem času kazali pozitivni premiki. Še vedno je pomenil negotovost. Trojka je bila namreč v Beogradu zadržana cel teden. Oddahnili smo se šele, ko so se vrnili in poročali o poteku razgovorov, ki so v bistvu pomenili podporo našemu dotedanjemu delu.

Zadruga je bila začasno oprana obtožb in sumničenj. Odpirala se je nova perspektiva, kar vse je močno vplivalo na stanje morale v kolektivu.

Zdaj je zadruga dobila novo proizvodno področje in bila po večletnih prizadevanjih in životarjenju vključena v petletni plan razvoja gospodarstva FLRJ, kar je pomenilo rešitev njenega obstoja.

To pa je bila druga prelomnica na poti našega razvoja v tem letu. Razvoj programa proizvodnje je sedaj krenil v popolnoma novo smer. Uspehi poslovanja zadruge pa niso ostali znotraj njenih zidov. Postali so znani javnosti in že so izzivali zavist in celo sovrašтво do zadruge, posebej do njenega vodstva. Nastala je prava gonja, tako v kraju kot v

različnih političnih in oblastvenih forumih. V kraju se je oblikovala skupina samooklicanih veljakov, ki so obvladali politični prostor ter bili podpihovanji tudi od zunaj. Zadrudna oblika podjetja je bila zanje neprebavljiva, enako pa tudi za druge, ki so se sicer prištevali k avantgardi. Vsakdo na izpostavljenem položaju, ki se ni uklonil, je bil onemogočen. Taka usoda je doletela Matevža Šmida pa tudi Štefana Primožiča. Gonja se je stopnjevala do stopnje, ko so predsedniku zadrude Žumru stregli celo po življenju.

Leto 1949 je bilo s tem zaznamovano. Težak položaj v proizvodnji, ki je bila zaradi pomanjkanja surovih zaustavljena, zaposleni delavci pa pozvani k prostovoljni gradnji cevovoda. V kraju so se pričele širiti trditve, da je za vse prisotne težave kriv predsednik zadrude Žumer.

Stopnjevale so se obtožbe, da surovin na razpolago ne bo toliko časa, dokler bo predsednik zadrude on. Čeprav je bil Žumer trdnega značaja in neuklonljiv, je tokrat pod omenjenimi obtožbami klonil. Krivda, ki so mu jo naprtili, je bila pretežka in ni bil voljan prevzeti odgovornosti za morebitno brezposelnost ali celo zaprtje obrata. 14. septembra 1949 je zato podal odpoved z mesta predsednika zadrude, obenem pa je odpovedal službo poslovodje s 1. oktobrom 1949.

Na podlagi njegove odpovedi je bil sklican izredni občni zbor zadrude, na katerem je bil za njegovega naslednika izvoljen Anton Jelenc. Žumra se je pregorilo, da je še naprej opravljal službo poslovodje. Kmalu pa so nastopila trenja, ki so botrovala Žumrovi odločitvi, da prekine delovno razmerje z zadrugo. Dogodki, ki so sledili, so po sklepih upravnega in nadzornega odbora zadrude za začasnega predsednika imenovali Matevža Šmida. Šmid je dolžnost kljub osebnemu negodovanju sprejel pod pogojem, da ga bo opravljal le do naslednjega občnega zbora zadrude, ki naj bi bil v februarju naslednjega leta. V vmesnem času je Jože Mohorič pregovoril Žumra, naj odstopi od svoje namere ter naj na rednem občnem zboru ponovno izpostavi svojo kandidaturo, kar je Žumer tudi storil in bil ponovno izvoljen za

predsednika zadrude.

Nastopilo je leto 1950 – peto leto našega dela. Za razliko od prejšnjih let smo bili sedaj upravičeno polni optimizma, zazrti v boljšo prihodnost. Na vidiku je bila proizvodnja risalnega orodja. Ta je uspela in 8. junija 1950 je bilo izdelanih že šest vzorčnih garnitur kolekcije I. Glavni nosilci razvoja so bili: Anton Rodič, Janko Šmid st., p. d. Froncov, in Jože Zupanc, p. d. Lokačov. Prednost dogajanju v podjetju je bila poslej namenjena novemu programu. Iskalo se je možnosti hitrega osvajanja izdelkov. Že v januarju nas je obiskal direktor SUZUP-a iz Beograda Angel Preatoni. Prinesel je že nekaj vzorcev bodočih izdelkov. Za začetek se je usvojilo: razne prižeme, laboratorijske klešče, držala za epruvete in še nekaj drugih drobnih pripomočkov. Večja in pomembnejša izdelka, ki naj bi jih v nadaljevanju tega programa osvajali, sta bila analitska in precizna tehtnica. Oba izdelka sta bila za nas popolna novost. Bila sta nam popolnoma tuja, še nikoli ju nismo videli. Kvalifikacijska sposobnost posameznikov pa je bila na nivoju, ki je zagotavljal uspešen pristop. Da bi bil prehod na nove izdelke olajšan, je bilo z direktorjem SUZUP-a Preatonijem domenjeno, da bo zadruga poslala na prakso k Francu Pretnerju v Železarno na Jesenice dva naša delavca, ki bosta sodelovala pri izdelavi prototipa analitske tehtnice.

Pretner je bil inteligenčen in podjeten mož, po strokovnosti mojster za izdelavo tehtnic ("Waaggenmeister"), zagotovo pa ne strokovnjak za zahtevne analitske tehtnice. V okviru Železarne Jesenice je razvijal oddelek za izdelavo tehtnic velike tonaže in tehtnic, vgrajenih na železniške vagone, torej tehtnic, ki so tehtale tone, ne pa miligrame. Kako je bil za vodenje omenjene prakse izbran on, nam ni bilo znano. Gotovo ne po profesiji, pač pa po planu. V prizadevanju za pridobitev znanja, ki naj bi se preneslo v našo zadrugo, sta bila tja napotena na dvo-mesečno prakso visoko kvalificirani delavec Milan Weber in Štefan Primožič. Po opravljeni praksi sta doma pristopila k izdelavi lastnega prototipa novega izdelka analitske tehtnice. Nato sva odšla za dva meseca na prakso še midva z Jožetom Fajfarjem. Naj

NIKO Zadruga na 2. Razstavi obrti leta 1950 v Ljubljani.

povem, da se tam fines, ki jih ta izdelek zahteva, nismo priučili in so ostale v osvajanje nam samim. Če bi vzorčni primerek imeli doma, bi ga z lahkoto posneli sami. Prototip je bila enoskodelična analitska tehtnica s stalno obremenitvijo 200 gramov in občutljivostjo 0,001 grama. Vgrajeno je imela kombinirano mehansko in optično odčitavanje teže tehtanega predmeta. Njena funkcija je bila zasnovana na odzemanju uteži za vrednost tehtanega predmeta, tako da je bila obremenitev tehtnice vedno konstantna. Prototip je bil mehansko izdelan v nekaj mesecih. Težave pa so nastopile, ko naj bi tehtnica odigrala svojo vlogo. Seštevanje in odštevanje odvzetih uteži nikakor ni bilo skladno z odčitkom na skali. Odstopanja so bila sicer minimalna, 2 miligrama v plus ali minus, vendar zadostna, da bi bila tehtnica neuporabna. Z odvzetimi utežmi so se dosegali različni odčitki, kar je pomenilo, da uteži ne odgovarjajo dejansko nazivni teži. Možnosti, da bi to preverili, pa nismo imeli. Edini, ki je tako tehtnico posedoval, je bila univerza v Ljubljani. Prav ta pa je bila tista, ki nam je justažo uteži, vgrajenih v prototip, opravila, vendar ne dovolj natančno.

Zadruga je osvajala nove, zahtevnejše proizvodne programe. Kako se je nadaljeval razvoj in kakšne so bile možnosti reklamiranja na tržišču? Kako ste izvajali strokovno izobraževanje?

Tudi v letu 1950 smo se udeležili gospodarske razstave v Ljubljani. Tedaj smo že imeli obveznost do Zvezne uprave za napredek gospodarstva, ki je razvoj tehtnice spremljal. Ker prototipa enoskodelične tehtnice nikakor nismo uspeli usposobiti za zanesljivo tehtanje, smo z vsemi močmi pričeli usvajati prototip dvoskodelične analitske tehtnice in jo na tej razstavi že uspešno predstavili. Ta je potem ostala reden produkt laboratorijskega programa polnih 20 let. Več let ga je uspešno vodil Štefan Primožič. Velike pozornosti so bile deležne razstavljene garniture šestil, ki so bile za večino obiskovalcev bolj opazne in razumljive. Strokovni krogi pa so razumljivo več poudarka namenjali laboratorijskim izdelkom, analitskim tehtnicam. Nove izdelke je tržišče sprejelo z navdušenjem. Proizvodni program se je močno okreplil in postal pomembnejši. Za dosežke v proizvodnji in doseženo kvaliteto izdelkov, ki so bili razstavljeni, je bilo zadrugi podeljeno posebno pri-

znanje in srebrna plaketa.

Novo zadolžitve pri usvajanju proizvodov so razvoj enoskodelične analitske tehtnice odmaknile za nedoločen čas, počasi je tonil v pozabo. Za povezavo med akterjema zadruga NIKO kot nosilcem razvoja in proizvajalcem ter Zvezno upravo za napredek proizvodnje kot gospodarskim forumom in organizatorjem je bil postavljen poseben delegat, že imenovani Angel Preatoni iz Primorske. Imel je posebna pooblastila, ki so posredno omejevala našo samostojnost. Temu primerno se je kot delegirana avtoriteta tudi obnašal. Vse poslovanje z Zvezno upravo je potekalo preko njega. Omogočena nam je bila redna oskrba s surovinami, to pa je pomenilo redno obratovanje. Odprla pa se nam je še druga možnost: priprava predloga za nabavo nove opreme za izvajanje razvoja dodeljenega programa. Že prvo leto je bilo v tem pogledu uspešno. Zdaj prvič smo dobili dostop do nabave nove opreme. Sklop te opreme so sestavljali: dve stružnici Prvomajska – TES 3, skobeljni stroj Prvomajska – KB 500, rezkalni stroj Prvomajska – UHG 1400, dva vrtna stroja Prvomajska Stb 40, stiskalnica Ivo Lola Ribar 100 t. Nova oprema je predstavljala srž strojne opreme, ki smo jo do tedaj posedovali, z njo pa so bili

dani pogoji za hitro rast visoko vredne proizvodnje. Z uvedbo novih proizvodov – vzporedno se je razvila precizna laboratorijska tehtnica, so v proizvodnji nastali popolnoma novi pogoji in nove zahteve. Odločilen je bil človeški faktor, to je višje usposobljeni kader. Odslej so bile odločujoče stotinke milimetra, ki jih vsakdo ni zmogel. V tej smeri smo se veliko prizadevali za pridobitev tako teoretičnega kot praktičnega znanja. Prirejali so se tečajji za strugarski in ključavničarski poklic posebej za ženske. Delavce se je pošiljalo na prakso v razne industrijske obrate za pridobitev znanja vodenja industrijske proizvodnje, kontrole, kaljenja in še drugih usmeritev. V delo poučevanja so bili vključeni tudi zunanji sodelavci, ki so poučevali kovinarje obeh spolov doma na delovnih mestih. Podeljene so bile tudi prve štipendije za izobraževanje na strokovnih srednjih šolah. Skratka, nova proizvodnja je v marsičem terjala nov profil kovinarja, usmerjenega v precizno mehaniko, ki je kot najprimernejša botrovala hitremu razvoju in napredku Selške doline. Pri tem smo imeli veliko sreče. Naš domači kovinar je zmogel premagati in uspešno rešiti vse naloge, pa naj so bile še tako težke.

Tečaj za delavke v zadrugi NIKO leta 1950. Strokovni vodja Matevž Šmid – teorija in Jože Mohorič – praksa.

Hiter razvoj zadruga je v kolektiv prinašal zadovoljstvo, obenem pa dodatne skrbi. Kako pa se je ob teh razmerah odvijalo kulturno življenje?

Zadružna organizacija je imela vseskozi demokratičen značaj vodenja podjetja. Vsakoletni občni zbori, na katerih se je široko tolmačilo, obravnavalo in sprejemalo rezultate poslovanja preteklega leta, so bili z ozirom na dosežene uspehe pravi praznik, prava dušna hrana zaposlenim. V takem vzdušju so se sprejemale naloge in obveze za nadaljnje delo. Izredno razgibano je bilo sindikalno delo. Znotraj njega zlasti kulturna sekcija. Ustanovljen je bil pevski zbor in dramska sekcija, ki je bila praktično pretežna nosilka kulture v Železnikih. Vsako leto, predvsem v zimski sezoni, je postavila na oder najmanj dve dramski predstavi, da o raznih proslavah in akademijah ne izubljamo besed.

Vzporedno z razvojem proizvodnje pa so se gotovo izvajale ostale aktivnosti na gradbenem področju in področju reševanja stanovanjskih problemov kolektiva?

Z zaključkom prve faze graditve cevovoda za HC skozi Racovnik se je nadaljevala priprava načrtov in investicijskega programa za dokončno zgraditev. Kot sem že omenil, je načrt za hidrotehnični del pripravil inž. Milovan Pleskovič. Za prizidek k vodnemu stolpu, tj. strojnico s stanovanjem strojnika, pa Marjan Masterl. Načrti so prestali revizijski pregled in bili pripravljeni za izpeljavo načrtovane gradnje. Gradnja nove HC je postala dejstvo.

V obrisih je zorela tudi misel na gradnjo novega proizvodnega obrata. Ob nenehnem porastu zaposlenih se je predvidevala graditev novih stanovanj, za kar smo potrebovali velike količine gradbenega materiala. Tudi v tem je zadruga imela razumevanje in interes. Načrtovala je samostojno izdelovanje zidakov, s katerimi bi zagotovili in zadovoljili predvidene potrebe, pa tudi potrebe doline kot celote. Na ta način bi se gradnja posamezniku bistveno pocenila. V ta namen so bile opravljene obsežne geološke raziskave na grebenu med Rudensko in Podlonsko

grapo, ledinsko ime Kovnik, Bele trate, Dašnjica. Celotno področje naj bi sestavljala glina. Ugotovljene količine gline naj bi zadostovale za dobo 150 let pri štirimilijonski letni proizvodnji zidakov. Ob tako ugodni raziskavi se je zadruga odločila nabaviti opremo za izdelavo opeke, katere zmogljivost je predstavljala vrh vseh tedanjih slovenskih proizvajalcev opeke. Opekarna naj bi v perspektivi svojo dejavnost razširila še na področje izdelave elektro-porcelana, zahtevam zanj je po raziskavah odgovarjala kvaliteta gline v Dolenji vasi. Opekarna, locirana na Kovniku, je postala realnost. Dolenja vas pa je bila odložena na kasnejši čas, nikoli pa ni prišlo do realizacije.

Proizvodne usmeritve so se krepile. Kam je bilo poslej usmerjeno vaše delo?

Največ energije je bilo še vedno usmerjeno na utrditev proizvodnega procesa znotraj programa laboratorijske opreme. Velik napredek je zaslediti v proizvodnji analitskih tehtnic, preuredila in izboljšala se je konstrukcija precizne tehtnice, katere proizvodnja je sedaj tudi že potekala. Usvojena je bila proizvodnja preciznih uteži za obe vrsti tehtnic. Program risalnega orodja je bil dopolnjen s kolekcijo II. Velika prizadevanja in vlaganja v izboljšanje kvalifikacijske strukture zaposlenih niso ostala brez uspeha. Kvaliteta proizvodov je bila v stalnem porastu. Vloga vajeniškega oddelka pri proizvodnji štedilnikov in raznih uslug se je znatno skrčila. Preusmeritev v precizno mehaniko je narekovalo tudi spremembe v zaposlitvah in učnem načrtu za vaje.

Značilno za leto 1951 je, da se je pojavil zastoj v prodaji mehanizmov, kar je bilo prvič od začetka njegove proizvodnje v letu 1946. Blokada je bila popolna. Posledično smo bili prisiljeni to proizvodnjo ustaviti. Vse bolj smo bili prepričani, da so se napovedi o petletnem zagotovljenem delu uresničile, da se bomo tej proizvodnji morali dokončno odpovedati. Blokada je trajala le tri mesece. Prodaja je ponovno oživela, z njo pa tudi proizvodnja v povečanih količinah.

V organizacijskem pogledu je bila zadruga pri-

morana k spremembi tistega dela pravil, ki je do ločal višino združnega deleža na 10 tisoč dinarjev. Zunanji faktorji so to še vedno imeli za navadno delničarstvo in oviro za normalno zaposlovanje posameznika. Skupščina zadruga je sporni člen revidirala in določila novo višino deleža na tisoč dinarjev.

Cene repromaterialov črne metalurgije so se gibale od 7 do 12 dinarjev za kilogram. Čez noč so se dvignile na 20 dinarjev. Razliko v ceni je bilo treba doplačati banki. To je za nas pomenilo nepremostljivo težavo. Izognili smo se ji na tak način, da so se surovine, ki so bile na zalogi in so bile nekurantne, začasno umaknile iz skladišča, s tem so se izognile popisu. Pristopilo se je k predelavi treh avtomatov, kupljenih pri nacionalizirani firmi Jakša, in se in jih usposobilo za proizvodnjo žičnikov. Veriga Lesce je opravila potrebno predelavo nekurantnih surovin na zahtevane dimenzije žice in proizvodnja žičnikov je stekla brez večjih problemov. Rezultat je bil tako ugoden, da se je z dohodkom, ki je bil ustvarjen, pokrilo stroške nabave opreme HC in njeno izgradnjo.

Torej so vam bile odprte še dodatne možnosti za dogradnjo in opremo HC?

Gradbena dela na HC so se v celoti izvajala v lastni režiji. Vse poletje 1950 so se izdelovale betonske cevi. 16. avgusta se je pričela izpeljava druge faze cevovoda od Plnade do Škrjevca in izgradnja vodnega zajetja v Plnadi. Sam sem dobil nalogo, da pripravim teren za položitev cevi od zajetja skozi vodne naprave Talerjeve in Eggrove žage. Visok kamniti nasip, nosilec lesenih rak, zatvornic in štiri vodna kolesa premera 5 metrov so bile naprave, ki smo jih morali najprej odstraniti. Ob takih napravah sem se počutil sila neobgljenega, posebno, ker je bilo vse to delo treba opraviti z golimi rokami. Po reku »Delo pravi: Ne glej me, zgrabi me« smo tudi mi z veliko truda nalogo uspešno opravili. Naj povem, da smo zadržniki že k prvi izgradnji cevovoda pristopili z lastnim orodjem. Vsakdo je od doma prinesel, kar je premogel: kramp, lopato, sekuro, žago, cepin, vrželo, samokolnico, zidarsko orodje in podobno. Zadržka je priskrbela le šest samokolnic. Veliko tega

orodja je bilo uničenega, veliko se ga je porazgubilo, vendar za to ni nihče terjal odškodnine.

Še v tem letu je sledila izgradnja vodnega stolpa. Princip delovanja elektrarne je slonel na fizikalnem principu dveh posod (zajetje – vodni stolp), medsebojno povezanih s cevovodom. Pri tem je bila izkoriščena višinska razlika zemljišča 11,6 metrov, kar je predstavljalo potrebno višino vodnega stolpa bodoče elektrarne. Zopet je celoten kolektiv pristopil k gradbenemu delu na prostovoljni osnovi. Kopali so se temelji za vodni stolp in postavljali so se leseni opaži (te so postavljali strokovnjaki pod vodstvom tesarskega mojstra Matevža Šolarja, p. d. Muhovca iz Selc). 9. oktobra 1950 se je pričelo betonirati temelje, nato pa vse do vrha vodnega stolpa neprekinjeno 12 dni in noči, v dveh izmenah po 12 ur. Delo je bilo razdeljeno med moško in žensko delovno silo. Moški so pripravljali beton, armaturo in opravljali betonažo, ženske pa so celotno količino betona znosile na mesto vgradnje. Po dve in dve v ročkah z ročaji, obteženi z betonom, so neprenehoma 12 ur v izmeni po zgrajenem lesenem mostišču, vseskozi navkreber vedno više, vse do vrha tovorile svež beton do mesta, kjer so ga odlagale. V tem času so na poti navzgor in navzdol v eni izmeni prepešale 18 kilometrov. Naj povem, da so bile stene stolpa v spodnjem delu preseka debele preko enega metra, proti vrhu so se tanjšale na presek 0,40 metra. V gradnjo elektrarne je bilo vloženo 351 ton cementa, 1250 ton gramoza, 15 ton raznega železa. Vsa ta teža se je do vgraditve na svoje mesto vsaj trikrat ročno prelagala. Takrat nismo poznali ne nakladalcev, ne kiperjev, ne dvigal, ne vibratorjev. Vse to so opravile gole roke! Beton je bil zgoščen do nepropustnosti, kar je bil pravi dosežek oz. potrditev kvalitetno opravljenega dela. Edini pripomoček, ki nam je bil na voljo, je bil mešalec za beton, ki pa je bil v tako slabem stanju, da je zahteval neprekinjen dežurni nadzor. Delo je bilo opravljeno z veliko ljubeznijo in navdušenjem. Vseh 12 dni je vladalo neverjetno razpoloženje. Toliko tekmovanja, smeha, toliko dovtipov in petja zagotovo ni bilo prisotnega pri nobenem do tedaj opravljenem delu. Vrh je bil

dosežen 31. oktobra 1950 ob osmi uri zjutraj. Sledil je likof, ki je prešernost še povečal. Gradbeni poseg za to leto se je s tem dnem na HC zaključil. Prizadevnost in delavnost udeležencev te akcije je vredna vsega občudovanja in je neponovljiva. Organizacijo dela sta vodila Niko Žumer in Matevž Šmid, strokovno izvedbo pa Jože Mohorič in Franc Šubic – vsak v eni izmeni.

V tem času je bila za obratovanje usposobljena tudi opekarna, locirana ob cesti Češnjica–Rudno, v bivši Demšarjevi – Blaškovi čresljarni. Poizkusno obratovanje je bilo opravljeno 15. oktobra 1951. V skrbi za reševanje stanovanjskega problema zaposlenih je zadruga graditeljem, članom zadruge, nudila pomoč z dodelitvijo 20 tisoč kosov zidakov. Tako podeljevanje pomoči je bilo v veljavi štiri leta, nakar je bilo nasilno prekinjeno. Uveljavljen je bil ukrep, po katerem so bile vse nagrade v naturalijah prepovedane. S tem ukrepom so bili zadržniki bodoči graditelji močno prizadeti, kar je povzročilo veliko slabe volje.

Naj omenim, da so bile v tistem obdobju zelo aktualne mladinske delovne akcije, za katere se je propagiralo, da so šola mlademu rodu. Mobilizacija v mladinske delovne brigade je bila široko propagirana in izvajana na celotnem terenu, posebno tam,

Prvi zaščitni znak izdelkov NIKO v letu 1951 avtorja Matevža Šmida.

kjer je bila mladinska populacija skoncentrirana. V našem primeru so bili to vajenci. Ne oziraje se na voljo posameznika so bili vajenci prisiljeni v udeležbo. Tako so se v celotnem številu udeležili gradnje proge Šamac–Sarajevo in Brčko–Banoviči. Udeležili pa so se tudi gradnje avtoceste Ljubljana–Zagreb in gradnje Novega Beograda. Nekateri so se akcij morali udeležiti celo dvakrat.

V letu 1951 je pomembno omeniti, da je zadruga dobila prvi zaščitni znak, pod katerim smo vrsto let plasirali svoje izdelke na tržišče: razperjeno šestilo in ahatno ležišče tehtnice. Šestilo simbolizira program risalnega orodja in posredno izdelke za pisarne, ahatno ležišče tehtnice pa program laboratorijske opreme. S tem pa je podana vsa naša proizvodna usmerjenost. Avtor zaščitnega znaka je bil Matevž Šmid.

Občni zbor NIKO Zadruga leta 1952 v kulturnem domu na Trnju.

Novi programi so v zadrugi postali stvarnost, kaj pa rezultati?

Gospodarsko stanje se je z uvedbo novih programov močno izboljšalo. Vrednost teh programov je temeljila na povsem novih osnovah. Če smo za kilogram izdelkov kovinskega programa iztržili 2 400 dinarjev, smo za kilogram finomehanskih izdelkov zdaj iztržili 31 tisoč dinarjev. Seveda to ni prava primerjava. Upoštevati je treba, da to ni bila velikoserijska masovna proizvodnja, da so bile serije manjše in zato dražje: dražji reprodukcijski materiali, več vložnega dela in dražja delovna sila.

Kljub vsemu je bila proizvodnja visoko donosna in je popolnoma spremenila finančno podobo zadruge, ki se je po moči že prištevala med večja podjetja. Železnikarski kovinar, dosledno discipliniran, predan delu, zvest v pripadnosti zadrugi, je postal spoštovan in za zgled v širšem prostoru. Pridobil si je ugled v združnih krogih in tudi v industriji.

Gradnja HC, ki naj bi zagotavljala nemoteno preskrbo z energijo, katere potrošnja je bila v vsakodnevnem porastu, še vedno ni bila dokončana. Gradnja, kot že povedano, je potekala v več etapah, tako da je bilo obratovanje stare Eggrove elektrarne čim manj moteče.

Leta 1952 je bila izvedena zadnja etapa, s čimer je bilo delo tudi zaključeno. Ta etapa je pomenila sklenitev dveh koncev cevovoda: pri stari elektrarni in z novozgrajenim vodnim stolpom. Nadaljevala se je le še izgradnja strojnice in postavitve opreme. Izgradnja strojnice s predvidenim stanovanjem se je prislonila ob sam vodni stolp. Projekt vodnih naprav, tj. francisove vodne turbine in ostalih naprav, je pripravil Anton Okorn, projektant bivše Schneiterjeve tovarne turbin iz Škofje Loke. Turbina je bila izdelek Litostroja iz Ljubljane. Dela na montaži je opravil Anton Friškovec, delavec iste firme. Oba navedena strokovnjaka sta bila tedaj že uslužbenca Litostroja v Ljubljani. Projekt je predvideval postavitev generatorja direktno na os turbine, ki je tako tudi grajena. Načrtovanje takega generatorja je bilo poverjeno zagrebški tovarni Rade Končar, ki je nalogo zadovoljivo opravila. Projekt so vrednotili na

10 odstotkov predračunske vrednosti izdelka, ki je bil vrednoten na 4,5 milijonov dinarjev. Med tem je bil sprejet nov zakon o finančnem poslovanju podjetij, ki je določal ugotovljeni dobiček deliti na sklade, med njimi tudi na sklad za investicije. Ta zakon je porušil dotedanji način finančnega poslovanja, ki ni omejeval namenskega trošenja sredstev. Novo formirani sklad, iz katerega naj bi se investicija generatorja financirala, pa ni zadoščal, da bi bila le-ta realizirana, zato smo od nje morali odstopiti. Pokriti pa smo morali finančni del projekta. V takih razmerah smo bili primorani pristopiti k drugačni, zasilni rešitvi, tj. postavitvi generatorja klasične izvedbe, ločeno od turbinske gredi, na posebnem podstavku in z jermenskim prenosom vrtljajev. Misleč, da je to res le začasno, se je iskalo čim cenejšo rešitev. V tacenski elektrarni se je nabavilo star generator (letnik 1903) visoke napetosti, ki se ga je preuredilo na potrebno napetost 380 voltov. Preureditev pa ni bila brez posledic. Nastajale so visoke izgube, ki so se izražale v močnem pregrevanju generatorja. Kljub temu je ostal v obratovanju polnih 12 let. Zagon nove HC NIKO je 18. oktobra 1952 opravil

Hidrocentrala NIKO na Racovniku v Železnikih.
Pričetek obratovanja 18. oktobra 1952.
Foto: Anton Sedej

takratni predsednik Okrajnega ljudskega odbora Kranj rojak Miran Košmelj. S tem je bilo uresničeno dolgoletno načrtovanje izkoriščanja vodne sile na Sori. Celotni vodotok skozi Racovnik je sedaj prešel v last zadruga. Za odvzete pravice tedanjim lastnikom (Marjan Taler, Eggrove in Dermotove so bile že nacionalizirane) je bil sklenjen dogovor, po katerem naj bi odškodnino poravnali z brezplačno dobavo električne energije. Za odvzem možnosti do dostopa vode krajanom se je skozi Racovnik zgradilo šest perišč in odvodni rokav za potrebe Popčeve klavnice oz. služnost do pretoka in uporabe te vode. Z dograditvijo HC se je intenzivno šestletno obdobje prostovoljnega dela praktično zaključilo. V šestih letih smo kovinarji vložili v poslovni sklad zadruga 159 tisoč ur prostovoljnega dela, kar je po cenah iz leta 1952 znašalo približno 44 milijonov dinarjev, to pa v tistem času ni bilo malo. Menim, da je bilo prepričanje nas vseh, ki smo prostovoljno delo opravljali, da to delo ni bilo nobeno igračkanje, kar se nam danes iz določenih krogov zanamcev očita, pač pa pogosto zavestno opravljeno garaštvo.

V torek, 5. februarja 1952, zvečer nas je doletela velika nesreča. V celoti je pogorela stavba stare Eggrove elektrarne, ki je bila takrat še vir energije. Velike količine snega v tem letu so onemogočale gasilec uspešno gašenje in le prizadevnim zadržnikom, ki so se izpostavljali nevarnosti, gre priznati, da je oprema ostala nepoškodovana. Kaj sedaj? Ostali smo brez energije. Tudi tokrat je zmagal združni duh in se je izkazala privrženost kolektivu. Brez obotavljanja se je pristopilo k obnovi. Takoj naslednji dan smo očistili pogorišče in pristopili k postavljanju ostrešja (provizorija) nad strojnico in galvano. Že naslednji dan, tj. v četrtek, že ob mraku je bil opravljen ponovni zagon elektrarne. V strojnici je bil zbran cel kolektiv, vsi, ki smo sodelovali pri obnovi. V mraku se je pričel pojavljati komaj zaznaven odsev svetilke, ta se je stopnjeval do polne zmogljivosti. Takrat je Žumer povzdignil glas in vsi smo pritegnili za njim. Zdonela je pesem: »Kovači smo in naša sila ...«. Sledil je primeren nagovor in izrečena zahvala vsem sodelujočim. Kolektiv si je pri-

pisal še eno zmago. Že naslednji dan je proizvodnja normalno spet stekla.

Gonja proti zadrugi ni popustila – nasprotno, stopnjevala se je naprej. Obstoj industrijske proizvodnje v združni obliki in uspešnost poslovanja je bila določenim krogom v stalno spotiko. Zadeva se je posebej zaostрила po uvedbi delavskega samoupravljanja v podjetjih družbenega sektorja. Čeprav je bilo to uvedeno z geslom "Tovarne delavcem!", se v resnici ni uresničilo. Pravice delavcem se niso povečale, nasprotno pa so se povečale dolžnosti. Zadržniki smo bili v tem pogledu samostojnejši. Sami smo razpolagali z dohodkom in njegovo delitvijo na sklade, sami smo urejali nagrajevanje, obstajala je možnost dodatnega nagrajevanja, nudena je bila pomoč pri reševanju stanovanjskih problemov. Skratka, bili smo stimulirani za svoje delo. Za mnogo tega so bili delavci v družbenih podjetjih prikrajšani. V mnogočem smo bili po politični liniji zaradi tega preganjani, vse skozi izpostavljeni kritiki, da smo oportunisti in špekulanti. Strasti v tej smeri so bile prisotne zlasti v samem kraju. Čemu, saj so od vsega imeli koristi le domačini, le njim se je po zaslugah zadruga izboljševal življenjski standard.

Toda strasti sovraštva pogosto zameglijo razum, čemur sledijo negativna dejanja. Ost sovraštva je bila predvsem uperjena proti osebi Nika Žumra. Brez prestanka so deževale ovadbe na razne organe z zahtevo, naj se vendar nekaj ukrene. Žumer je postal nadzorovana osebnost. Nadzorovali so ga, kdaj prihaja na delo, koliko se zadržuje v tovarni, kdaj, zakaj in koliko je odsoten. Vsaka malenkost je bila kot informacija dobrodošla. V letu 1952 je bila uprava javne varnosti na tem, da naredi konec. Zanj je bila že določena prevzgoja v enoti DKD. Izdan je bil poziv na izvršitev. Žumer je bil že na poti v Kranj, ko je stekla akcija s posredovanjem dr. Marjana Breclja, in napotitev je bila preklicana. Namesto predvidene aretacije je sledilo zaslisanje zaradi pogostitve – likofa, ki so ga bili deležni člani kolektiva ob zaključku betoniranja vodnega stolpa za novo HC. Na veliko presenečenje tistih, ki so mu dihalo za vrat, se je še isti dan vrnil v Železnike. Razočaranje in zame-

ra nista šla v pozabo, združniki pa smo se ponovno oddahnili.

Poleg za tisti čas pričakovanih političnih razmer ni manjkalo težav in problemov, ki so se iz dneva v dan kopičili pri vodstvu zadruga. Kako je bilo v teh razmerah z nadaljnjim razvojem in kateri so bili glavni faktorji?

Leto 1953 je bila nova prelomnica tako v razvoju novih izdelkov kot programski usmeritvi. Z usvajanjem novih izdelkov se je vzporedno širil proizvodni program. Laboratorijski program je bil to leto obogaten z dvema novima izdelkoma: najprej z laboratorijsko centrifugo LC 72, le nekaj kasneje pa še z laboratorijskim mešalcem UM 1. Oba izdelka sta delovala na principu rotacije. S tem pa smo posegli v novo področje, področje rotacijskih strojev. Za usvajanje teh izdelkov se je pridobilo s posebno pogodbo konstruktorja dipl. tehnika Draga Perkona, predvojnega zastopnika znanega nemškega proizvajalca Bosch za Jugoslavijo. Drago Perkon je zelo uspešno vodil razvoj obeh izdelkov in jih uspešno vpeljal v proizvodnjo. Ves razvoj se je opravil znotraj podjetja, le orodje za posamično izsekavanje, ločeno za statorske in rotorske liste, je Perkon prinesel s seboj. Tako rekoč iz nič se je program začel usvajati po 1. maju 1953 in že v teku do 31. maja je bilo skupaj z razvojem izdelanih deset prototipov laboratorijske centrifuge LC 72. Osebnost je bil Perkon nemirne narave, malo čudaški, pravi genij, ki ni bil sposoben tovarniškega reda in discipline. Kadar se je delalo, se je delalo noč in dan. Po opravljeni pogodbeni nalogi je izginil neznano kam in se ni pojavil po cel mesec. Po vrnitvi je bil zopet poln idej in delovnega elana. Ker v tem času ni bilo proizvajalca malih motorjev, ki so bili za vgradnjo v te aparate potrebni, so bili ti zdaj usvojeni v naši tovarni. To pa je spet pomenilo začetek novega proizvodnega programa v naši dejavnosti. Z zamikom je zatem sledil razvoj laboratorijske centrifuge LC 45 in univerzalnega mešalca UM 2, kot nasledek pa še mali kolektorski elektromotorji EM z mehansko regulacijo, različnih moči za razne namene v širši potrošnji

kot elementi za vgradnjo v različne možne sisteme. Perkonova strokovna opora pri usvajanju je bil njegov osebni prijatelj z elektrotehničnega inštituta inž. Zrimšek. Perkonu je pristopil v pomoč, ko je pri svojem delu naletel na težave. Pri razvoju prve laboratorijske centrifuge so sodelovali s strani podjetja: Matevž Šmid, Janko Šmid, p. d. Froncov, Jože Bajželj, p. d. Pekov – konstruktor polizdelkov, Jože Zupanc, p. d. Lokačov, Franc Benedik, Jože Demšar, p. d. Blažovc, Janez Gortnar, p. d. Mežnarjev, Ciril Šmid, p. d. Prešnkov, Franc Pfajfar, p. d. Lajšan – kasnejši vodja montaže elektromehanskih izdelkov in jaz – Polajnar Peter, p. d. Polajnarjev, Ančka Mohorič, p. d. Lojkova, Minka Kosem, p. d. Matičkova, Tončka Potočnik, p. d. Vesevcova, in Marjan Šmid, p. d. Plenšakarjev. Laboratorijski program je sedaj po usvojitvi teh izdelkov združeval: analitske tehtnice, laboratorijske tehtnice več izvedb, centrifuge LC 72 in LC 45 ter univerzalne mešalce UM 1 in UM 2. To je bil asortiment zelo zahtevnih in ličnih izdelkov, privlačnih za oko in uporabo, deležnih visokih priznanj uporabnikov in sejmov.

Novi proizvodi so zahtevali vse več strokovnega znanja. Izobrazba se je nudila na vseh ravneh, za vse vrste poklicev. Združniki so hlepeli za znanjem. Ustvaril se je nekakšen tekmovalni duh v dokazovanju znanja. Vse to je doprineslo h kvalitetnemu opravljanju dela.

Visoka stopnja organiziranosti in visoka stopnja tehnologije, dosežena v proizvodnji, sta nas že postavila ob bok konkurenčnosti podjetij družbenega sektorja. V takratnem OLO Kranj se je ob velikih družbenih industrijskih podjetjih zadruga po uspešnosti proizvodnje uvrstila na šesto mesto. Taka uvrstitev, ki je bila posledica modrega vodenja in prizadevanja vseh članov kolektiva, pa je sprožila novo ljubosumje. Negodovanja, nove sovražnosti pri starih znancih pa tudi že v sorodnih industrijskih podjetjih. Izpostavljalo se je vprašanje, kako prav NIKO to zmore.

Ob tako hitrem naraščanju proizvodnje je bila prostorska stiska vedno bolj prisotna. Na pogorišču elektrarne in bivše Ješetove garaže smo oba pritlič-

na objekta združili in jih dvignili v nadstropje. Vse delo je bilo gotovo v teku ene gradbene sezone in v jeseni smo vanj že vselili del oddelkov: galvano, montažo mehanika, luknjača, šivalnika, risalnega orodja, konstrukcijo, plansko službo, pripravo dela in odpremno skladišče. Poimenovali smo ga obrat II. Za potrebe justirnice analitskih tehtnic, katere specifična je popolna mirnost okolja, smo na temeljih jame za odpadke zgradili nov objekt. Za proizvodnjo preciznih tehtnic in njihovo justirnico pa smo preuredili opuščeni rastlinjak.

Vse večja prostorska stiska, saj smo zasedli vse-mogoče razpoložljive stavbe na Racovniku, je narekovala pospešeno misel na novogradnjo. Pričelo se je predprojektiranje in iskanje idejne zamisli bodoče nove tovarne.

V letu 1950 smo bili uspešni tudi pri nabavi nove opreme. Strojni park smo povečali s šestimi strožnicami, dvema rezkalnicama, skobeljnim in brusilnim strojem in dvema stiskalnicama. To leto je bilo do tedaj najuspešnejše v obstoju zadruga, in sicer v pogledu obogatitve proizvodnega programa, pridobljene strokovnosti in vloženi sredstvih v nove investicije.

Zadruga je prerasla obrtniški značaj in se je vedno bolj približevala splošni obliki industrijskega podjetja. V kateri smeri so potekali vaši nadaljnji ukrepi?

Pomembnost izdelkov novih programov, ki so postali realnost, povečanje izdelkov iz programa pisarniških izdelkov. S širitvijo obratovališča in strojne opreme se je obrat v celoti vse bolj približeval tovarniški organizaciji dela. Spreminjala se je tudi splošna združna organizacija in se vedno bolj približevala splošnemu tipu industrijskega podjetja. Z novim gospodarskim sistemom je bilo uveljavljeno načelo delavskega samoupravljanja tudi v združnih organizacijah. Tako smo že v letu 1952 poleg upravnega in nadzornega odbora, ki so jih določala pravila zadruga, dobili še tretji organ upravljanja – prvi delavski svet. Tak sistem je pri upravljanju zadruga povzročal začetne težave in zmedo. Naenkrat

Osebe montaže centrifug 31. maja 1953.
Zadaj od leve: Milan Weber, Niko Žumer, Drago Perkon, Franc Pfajfar in Jože Bajželj.
Spredej od leve: Janko Šmid ml., Ančka Mohorič, Minka Kosem in Tončka Potočnik.

Drago Perkon.

ni bilo jasno, kateri organ ima večje pristojnosti in katerega sklepi so dokončni.

Z letom 1953 smo pričeli poslovati po uredbi državnih podjetij, še vedno pa smo zdržali združno obliko organizacije. Situacija je botrovala dejstvu, da je ta zdaj že hromila razvoj. Vse večji pritiski od zunaj so narekovali odločitev, da so združniki na svojem izrednem občnem zboru 26. junija 1954 sprejeli sklep o prenehanju zadruga in preusmeritvi v industrijsko podjetje splošnega značaja. Sklep je bil vsiljen, ob veliki pasivnosti članstva pa sprejet le kot formalnost. Novi delavski svet in upravni odbor sta bila potrjena 31. maja 1954, s tem pa je mandat UO in NO kot organu zadruga prenehal. Dotedanji način organizacije je bil v veljavi do 31. oktobra 1954, ko je bila zadruga izbrisana iz registra gospodarskih organizacij pri okrajnem sodišču v Ljubljani, na njeno mesto pa vpisana NIKO – tovarna kovin-

Centrifuga LC 72 –
leto 1953.

skih in elektromehanskih izdelkov Železniki. Kljub sprejeti novi registraciji je zadruga svoje poslovanje dokončno zaključila konec poslovnega leta 1954.

Zadružniki so tako svojo tovarno prenesli v družbeni sektor in vso svojo imovino brez vsake odškodnine podarili družbi, celoten poslovni sklad. Vpliv na odločitev zadružnikov je imelo tudi prisotno dejstvo, v katerem je bila odkrito izražena grožnja, da zadrugna oblika organizacije ni primerna za najetje potrebnih sredstev za novogradnjo in da tovarne ne bo gradila. S tem naj bi zadruga postala cokla razvoju, čemur pa zadružniki nismo bili pripravljeni botrovati, zato njihova žrtev in njihov uklon. Po osmih letih so tako Železniki dobili tovarno v družbeni lasti, za katero so se zavzemali od vsega začetka, le da je bila pot do nje trda in dolga.

Vse večje potrebe in zahteve po izobraženem kadru so narekemale nove ukrepe v tej smeri. Ponovno je bil organiziran tečaj za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce, dodatno pa še za orodjarske poklice. Slednjega je vodil priznani strokovnjak za to področje Anton Vovk iz Ljubljane.

Velika pripravljenost in vnema za izobraževanje je stopnjevala kvalifikacijske sposobnosti mladih. Nov rod je strokovno rasel, se učil in izpopolnjeval svoje znanje ob novih izdelkih, ob novi, vse modernejši opremini in se usposobil do stopnje, ko je že zmogel znanje posredovati drugim. V tem času

so v Ložu na Notranjskem poizkušali vzpostaviti kovinarsko dejavnost, niso pa za to imeli nobenega znanja. Prosili so nas za pomoč. Akcijo je vodil Janez Hribar, takratni minister za kmetijstvo pri slovenski vladi. V uk je bilo sprejeto devet njihovih delavcev. Zanje je bil pripravljen poseben orodjarski in poslovodski tečaj. Po večmesečni praksi so prav ti postali jedro njihovega novega obrata, katerega zagon so opravili naši delavci, tako v proizvodnem kot poslovodskem področju.

Ob velikih naporih in strokovnem znanju Draga Perkona in inž. Zrimška je bilo tudi to leto na področju razvoja izredno uspešno. Razvit in usvojen je bil nov izdelek, do tedaj v Jugoslaviji še ne proizvajani – elektrovžigalni magnet za enovaljne bencinske motorje. Konstrukcija izdelka je bila lastna. Z ozirom na zahtevnost izdelka je razvoj potekal kar nekaj mesecev. Ob delavniku, svojstvenem za Perkona, ki ni poznal ure, pač pa le cilj. Za usvojitve tega izdelka smo v bistvu posegli v nov program, program avtoelektrike, ki se je kazal v vsej svoji razsežnosti in je bil zato še posebej privlačen. Sprejeli smo ga za svojega. Višji interesi so na nas izvršili pritisk in tako smo bili primorani od njega odstopiti. Čim bolj smo se približevali in postajali sorodni podjetjem splošnega značaja, tem večji je bil pritisk od zunaj. Monolitnost kolektiva, ki je načelno nasprotovala spremembam v organizaciji, pa je vsakršen vpliv

od zunaj onemogočala. Napadi in pritiski so poslej postali stalna praksa, izvajana tako v strokovnih kot političnih krogih. Prednjačila sta okrajni in občinski partijski komite. Za vsako ceno se je pred spremembo organizacije v podjetju splošnega značaja skušalo obglaviti tedanje vodstvo zadruga. V maju leta 1953 je sledila nova ovadba in posledično preiskava. Niko Žumer, tedaj član Zbora proizvajalcev OLO Kranj, je bil zaradi interesa preiskave razrešen članstva, s čimer mu je bila odvzeta poslanska imuniteta. Akt o odvzemu je podpisal predsednik OLO Kranj. S tem je bila dana možnost za njegov pregon. Sledila je aretacija in preiskovalni zapor. Vzporedno z njim smo bili podvrženi preiskavi tudi člani UO, ki pa smo se zagovarjali na prostosti. Obtoženi smo bili špekulativnega vodenja, zaradi česar naj bi zadruga pridobila neupravičene dobičke za svojo hitro rast. Naj povem, da v življenju nisem bil deležen tolikih žaljivk kot v tej preiskavi. Bil si vse, le človek ne. Preiskava je trajala nekaj mesecev, čeprav je bilo že na začetku jasno, da je brez osnove. Je pač morala biti. Po devetih dneh preiskovalnega zapora, ki je bil uveden zato, da Žumer ne bi mogel vplivati na nas ostale preiskovance, je bil izpuščen na prostost. Čeprav je bilo jasno, da bo preiskava končana in zato obglavljanja vodstva zadruga ne bo, so se načrtovalci zamenjave poslužili nove takrat ustaljene metode: človeka prikazati za družbeno škodljivega, špekulanta, koristolovca, karierista, skratka za družbeno nesprejemljivega. Na predvečer Žumrove izpustitve iz zapora je bil na zahtevo Sveta za gospodarstvo pri OLO Kranj sklican zbor kolektiva. Zbora sta se s strani OLO Kranj udeležila načelnik za gospodarstvo Dušan Horjak in Ivan Bertoncelej - Johan. Ob določeni uri zbrani v prostorih tovarne – na oddelku produkcije, smo več kot uro poslušali obtožbe in kritiko o vodstvu zadruga. Izvajanje obeh, ki sta v bistvu opljuvala naše delo, je v nas stopnjevalo napetost in gnev. Namen sestanka je bil jasen: zrušiti mit Žumra in mu onemogočiti vstop v tovarno po izpustitvi iz zapora. Kolektiv se ni odzval. Učinek je bil nasproten od načrtovanega. Med kolektivom je vrelo. Sledila je mučna tišina. Končno se ojunaci

Jože Mohorič, p. d. Poverba, s provokativnim vprašanjem: »Ali smo kovinarji ali nismo?« Odziv je bil glasen: »Smo!« Mohorič nadaljuje: »Če smo, potem ne dovolimo, da nam v tovarni drugi gospodarijo!« Možato je zakoračil proti izhodu, za njim pa se je vsul plaz navzočih kovinarjev in prostor je bil mimogrede prazen. Navzoča nepovabljeni gosta sta ostala kislih obrazov. Sestanek se je zaključil brez vsakega sklepa. Monolitnost kolektiva, po kateri je bil znan, se je ponovno izkazala in odrazila njegovo voljo. Že naslednji dan se je Žumer vrnil med nas.

Kljub naštetim težavam je bilo tudi to leto v pogledu investicij uspešno. Nabavljena je bila številna nova oprema: revolveraska stružnica, stružnica za precizna dela, trije vrtni stroji, brusilni stroj za ostro brušenje, stroj za ploskovno brušenje in strojna žaga. V iskanju možnosti za razširitev proizvodnih prostorov se je pridobilo več prostorov za montažo laboratorijskih izdelkov, zasedli pa smo tudi opuščeni rastlinjak in ga usposobili za potrebe livarne aluminijastih polizdelkov.

Izdelki podjetja so si v teku let pridobili sloves na celotnem domačem tržišču. Vsa zadnja leta, ko je podjetje izdelovalo kvalitetno laboratorijsko opremo in risalno orodje, je bilo povpraševanje po posameznih izdelkih vedno večje od zmogljivosti kapacitet. Narasčajoče potrebe po eni strani ter pridobljene izkušnje v proizvodnji in še vedno razpoložljiva nezaposlena delovna sila po drugi strani so navedle kolektiv do dokončne odločitve, da je gradnja novega, v tehnološkem procesu primerno opremljenega objekta neodložljiva. S projektiranjem se je zdaj še intenzivneje nadaljevalo.

Pri razlagi prehojene poti zadruga – podjetja se kot rdeča nit omenja prostovoljno delo, ki je bilo v tistem obdobju globoko zakoreninjeno pri članih kolektiva NIKA s ciljem po izboljšavi svojega "jutrišnjega dne". Kakšni so bili vaši naslednji koraki?

Po 1. maju 1946 so vsi zaposleni pri obrtniku Žumru in on sam prestopili v delovno razmerje z zadrugo. Ta dan je torej šteti kot začetek poslovanja in obra-

tovanja na zadružni osnovi. Začetna naloga tega kolektiva je bila pridobitev in usposobitev novih obratovališč ter zagotovitev potrebne pogonske energije za ta obrat. Zaradi pomanjkanja denarnih sredstev smo se delavci s prostovoljnim –neplačanim delom sami lotili adaptacije hleva za delavnice in restavriranje opuščene HC. Po prvih uspešnih poizkusih smo spoznali, da ob dobri volji in požrtvovalnosti kljub pomanjkanju ni zaprek tudi za bodoče razširitve obratnih prostorov kakor tudi ne za zagotovitev zadostne pogonske energije. Navidezno nepremagljive probleme kapitalnega značaja smo reševali in tudi uspešno rešili prav s prostovoljnim delom. V letu 1946 smo najprej adaptirali opuščen hlev za bodoči glavni proizvodni obrat. Pri tem smo izpraznili pritličje vseh naprav, ki so služile živinoreji, in ga usposobili za delavniške namene. Prav tako smo v nadstropju odstranili vse naprave, ki so služile mlačvi in skladiščenju krme za živino. Postavili smo opečne pregradne stene, izdelali stropje do stopnje uporabnosti. (Izvezeta so strokovna zidarska dela, ki smo jih morali plačati.) Očistili in usposobili smo dovodni in odvodni kanal HC, popravili turbino in opravili montažo potrebne opreme. Opravili smo preselitev dejavnosti iz Žumrove delavnice v adaptirane prostore in namestili strojno opremo. Po oceni je bilo za to opravljenih 9 tisoč prostovoljnih ur dela.

V letu 1947:

- Adaptacija starega poslopja garaže za namene uprave. Dodatno čiščenje dovodnega kanala za zagotovitev večjih količin vode za HC in popravilo opornih zidov.
- Prizidava prostorov ob stari HC za potrebe drgalnice in paketirnice. Ocenjeno na 18 tisoč prostovoljnih delovnih ur.

V letu 1948:

- Zgraditev prostora za sindikalne in organizacijske namene.
- Pripravljalna dela za graditev 340 metrov dolgega cevovoda.

- Usposobitev prostorov za DID (Dom igre in dela – vrtec). Ocenjeno na 20 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1949:

- Aktivna udeležba pri gradnji 340 metrov dolgega tlačnega cevovoda za HC, v glavnem izkop, izdelava betonskih cevi, polaganje cevi in zasutje. Opravljeno 26 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1950:

- Usposobitev objekta Ješetove garaže za proizvodne namene.
- Adaptacija glavnega proizvodnega objekta za potrebe avtomatov.
- Popravilo vodne pregrade na Sori, delo v proizvodnji za popolnitev proizvodnih priprav, pripravljala dela za graditev nove HC. Vloženih 25 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1951:

- Izkop in dograditev 130 metrov tlačnega cevovoda in zajetja v Plnadi.
- Izkopi za temelje turbinskega vodnega stolpa in njegova dograditev.
- Izgradnja odvodnega kanala za HC. Porabljeno 28 tisoč ur prostovoljnega dela.

V letu 1952:

- Izkop za 250 metrov dolg odsek tlačnega cevovoda od stare HC do novega vodnega stolpa, zasutje in ureditev zemljišča, polaganje cevi, usposobitev novih skladiščnih prostorov. Vloženih 29 tisoč ur prostovoljnega dela.

Z letom 1952 se je prostovoljno neplačano delo v glavnem zaključilo. Zadruga se je finančno toliko okrepila, da tak način doprinosa zadružnikov ni bil več nujen.

V obdobju šestih let, tj. od leta 1946 do 1952, je kolektiv opravil skupaj 159 tisoč ur prostovoljnega neplačanega dela.

Kako ste v zadrugi ter kasneje v podjetju zbirali delovno silo in kakšen je bil njen sestav?

Uspeh vsake ustanove je v veliki meri odvisen od ljudi, ki v njej delajo. Zanimivo je dejstvo, da je zadruga dosegala take uspehe prav v času, v katerem so bili znani neuspehi in težave mnogih protežiranih podjetij. Fluktuacija je bila skoraj nepoznana. Vsak novo zaposleni je v zadrugi odgnal svoje korenine. Bile pa so, vendar redke, izjeme. Navezanost na domači kraj, discipliniranost in prilagajanje na tovarniški red so bile odlike mladega kolektiva. Ob začetkih zadruge je bilo število zaposlenih le 16 – ustanovni člani in 9 vajencev. Z leti je število naraščalo, tako da je ob prenehanju zadruge število zaposlenih doseglo 246. Prevladovala je ženska delovna sila. Žensk je bilo ob prenehanju zadruge 136. Bili smo zelo mlad kolektiv. Kar 70 odstotkov zaposlenih je bilo mlajših od 25 let, prav tak delež pa je bilo domačinov. Ostalih 30 odstotkov pa je bilo iz ostalih krajev Selške doline, en sam delavec je bil od drugod (Anton Rodič iz Kranja). To dokazuje navezanost prebivalstva na zadrugo. Z mladim kolektivom, ki se je z zanimanjem vse bolj učil zahtevnih programov v proizvodnji, je bila dosežena zahtevna tako kvaliteta kot kvantiteta izdelkov. Značilno je, da se je podjetje razvilo in uspešno poslovalo brez vključevanja kadrov od drugod (še leta 1953 se je zaposlil strokovnjak Drago Perkon).

Vsekakor je bil zelo pomemben faktor proizvodnje tudi električna energija, s katero ste, kot ste rekli, imeli velike probleme. Kako ste jo zagotavljali?

O tem je bilo že veliko povedanega. Francisova turbina v stari Eggrovi elektrarni je imela nazivno moč 100 konjskih sil, instalirani generator pa 50 kilovatov. Zaradi slabega dotoka vode, pogojenega z odprtimi vodnimi kanalom, je bil izkoristek generatorja le 30–40 kilovatov. Ta količina energije pa kmalu ni več zadoščala za hiter razvoj podjetja. Vse to pa je samo po sebi narekovalo misel na nove kapacitete.

Tudi rešitev tega problema smo zadržniki zmogli. Zgradili smo novo zajetje za takratni od-

prt vodni kanal, speljali tlačni betonski cevovod, zgradili vodno komoro z vgrajeno vodno turbino z učinkom 150 konjskih sil, prizidali strojnico z vso potrebno opremo in instalacijami. Z izgradnjo nove HC se je razpoložljiva energija bistveno povečala in je z lahkoto pokrivala vse potrebe.

Paleta proizvodnega programa je bila za to obdobje izredno pestra, kaj vse jo je predstavljalo?

Kot sem že omenil, smo pričeli s programom kovinske galanterije za pisarne in izdelavo štedilnikov. V letu 1949 je bila le-ta dopolnjena s programom risalnega orodja, v letu 1950 pa še s programom laboratorijske opreme. Leta 1954 so bili narejeni prvi koraki za novi načrtovani program avtoelektrike, ki pa zaradi močnejših zunanjih faktorjev ni bil uresničen. Program galanterije je zajemal: risalne žebličke št. 1, 2, 3, 4, papirne sponke št. 11 in 12, palične sponke 101 in 102, luknjač, šivalnik, brzovez za mape, liliput, teilorix, nože za papir, mehanik za registratorje, razne pripomočke za knjiženje, posteljno okovje, cyklop plombe za zapiranje vreč in še vrsto drugih drobnih izdelkov.

Program risalnega orodja je zajemal: risalno desko, kolekcijo šestila I in II, šestilo za natik, žepno šestilo in držalo za minice.

Program laboratorijske opreme je zajemal: analitske tehtnice, precizne tehtnice, laboratorijske centrifuge LC 72 in 45, univerzalne mešalce UM 1 in UM 2, uteži, razne prižeme, obešala, nosilce, laboratorijske klešče in ladice za tehtanje. Program so dopolnjevali še mali elektromotorji za brušenje injekcijskih igel in za širšo uporabo. V obdobju dirigirane proizvodnje so se pojavljale v proizvodnji velike vrzeli zaradi nezadostnih količin kurantnega materiala. Tako smo bili večkrat primorani prilagajati proizvodnjo dosegljivim surovinam in izdelovati predmete, ki z našimi usmeritvami niso imele nobene zveze. To pa je bila že borba za obstoj. Zaradi porasta kovinske industrije v državi, ob tem pa premajhnih zmogljivosti ključnih faktorjev proizvodnje surovin, je bilo vsako povečanje izdelkov

vprašljivo. Isto pa se je pojavljalo pri vsaki uvedbi novega izdelka v proizvodnji.

Kakšni pa so bili kazalci razvoja proizvodnje po količinah in njihovi vrednosti?

Da bi dobili približno sliko, moramo kazalce ločiti v dve skupini. Prva skupina je pisarniška galanterija, druga pa program laboratorijske opreme. Prva skupina je v pogledu porabe bolj intenzivna, dohodkovno pa ne najbolj donosna, druga pa ravno obratno, manjša poraba surovin, dohodkovno pa boljša. Teža gotovih izdelkov v letu 1946 je znašala 23 600 kilogramov, v letih do 1954. je bila v stalnem porastu in v tem letu dosežena v teži 140 900 kilogramov. Laboratorijska oprema se v primerjavi pojavi šele v letu 1951 s 507 kilogrami, v letu 1954 pa je dosežena z 9 200 kilogrami. Če pogledamo dohodkovno stran, tj. vrednost proizvodnje, zaradi primerjave so uporabljene cene iz leta 1954, potem je bila vrednost proizvodnje laboratorijske opreme dosežena v letu 1951 z 2,6 milijona, v letu 1954 pa z 90 milijoni dinarjev, kar kaže na izredno hiter skok. Omenjeni prikaz potrjuje pravilnost odločitve pri izbiri programa proizvodnje, saj so izdelki precizne in elektromehanike s svojo minimalno težo v četrtem letu proizvodnje, torej v letu 1954, po vrednosti že preseglji vrednost pisarniškega programa. Obe primerjavi pa kažeta na neverjetno hiter vzpon proizvodnje v celoti.

Kako pa se je tržišče odzivalo na vedno nove proizvode?

Tržišče se je vedno odzivalo pozitivno, v veliki meri pa je tudi vplivalo na razvoj izdelkov oz. na dopolnitev programa. Sicer smo se na tržišču srečevali tudi s konkurenčnimi podjetji, ki pa na našo proizvodnjo niso imeli bistvenega vpliva. Omembe vredno konkurenčno proizvodnjo so izvajali ME-GA Zagreb, Utenzilija Beograd, Kovinsko podjetje Maribor za področje galanterije in Mehanika Trbovlje (inž. Jenčič), ki v proizvodnji tehtnic ni predstavljala resne konkurence. Vsa navedena podjetja razen ME-GA Zagreb so ob naši intenzivni dejavnosti in dosled-

nem nastopu na tržišču svojo dotedanjo dejavnost opustile. Zadruga se je v času planske distribucije močno afirmirala širom po državi, te stike pa je obdržala še potem, ko so bili uveljavljeni pogoji za prosto trgovino. Lahko se pohvalim, da je naše tržišče naše proizvode sprejemalo z navdušenjem, čemur je botroval dobro izbran program in tudi kvaliteta izdelkov. Podjetje je vzdrževalo odnose s kupci na zavidljivi ravni in ni imelo sporov zaradi kvalitete izdelkov niti sporov drugačnega značaja, ki bi mu botrovalo nesolidno in malomarno poslovanje.

Kako so potekale investicije, ki so bile pomemben faktor rasti podjetja?

O tem je bilo že nekaj rečenega. S splošnim razvojem smo skrbeli tako za izpopolnjevanje strojnega parka kot za ureditev in razširitev delovnih prostorov. Premišljena vlaganja so pozitivno vplivala na poslovanje, kar so iz leta v leto izkazovali uspešni zaključni računi. Kar je pomembno, zadruga za neobhodno potrebno kapitalno zgraditev ni prejela investicijskega kredita. Izjema si bili dolgoročni krediti za nabavo opreme v letih 1947–1951 v skupnem znesku 2 milijona dinarjev ter v letu 1954 odobren kredit za iste namene v znesku 7 milijonov dinarjev. Zadruga ni prejela niti ni prejela brezplačno osnovnih sredstev, niti jih ni mogla nabaviti od državnih organizacij. Nabava je bila mogoča le od zasebnega sektorja, ki pa je bil zaradi nacionalizacij popolnoma osiromašen. Vse ostale investicije so se pokrivalo s prostovoljnim delom, združnimi deleži, združnim varčevanjem in lastnimi sredstvi, ki jih je zadruga v letih obstoja ustvarila. Začetna vrednost osnovnih sredstev (po cenah iz leta 1954) je v letu 1946 znašala 850 tisoč dinarjev, v teku let je naraščala tako, da je znašala konec leta 1954 kar 55,8 milijonov, od tega samo HC 1,1 milijonov dinarjev. Iz prikaza je razvidno, kako skromna je bila vrednost osnovnih sredstev, s katerimi so združniki pričeli svojo dejavnost, in kako so se v času njenega trajanja plemenitila. Nabava opreme je bila vsestransko racionalno izbrana pa tudi izkoriščena, saj je vred-

nost prodanih izdelkov vsako leto visoko preseгла za opremo angažiranih sredstev, v posameznih letih pa jo je preseгла celo štirikrat.

Kaj pa obratna sredstva, ali so bila tudi ta lastna?

Tudi krediti za obratna sredstva so se odmerjali skopo. Kot že omenjeno, je bil ob ustanovitvi zadruga odobren kredit v višini 300 tisoč dinarjev. Do leta 1949 zadruga ni prejela niti 500 tisoč dinarjev namenskih sredstev. Šele v naslednjih letih, zlasti po letu 1951, ko se je zadruga že utrdila v proizvodnji ter uveljavila na tržišču, se je vprašanje kreditov za obratna sredstva reševalo le za silo, še vedno pa ne zadovoljivo. Tako kot pri vsem poslovanju so se tudi za ta namen koristila predvsem lastna sredstva.

Ali je bilo poslovanje zadruga v času njenega poslovanja ves čas pozitivno?

Do leta 1952 je zadruga sama razpolagala z dobičkom, ustvarjenim s proizvodnjo. To je bil združniku izreden stimulans, ki ga je dodatno vzpodbujal k marljivemu in vztrajnemu delu, ker je imel občutek, da gradi trdni temelj ne le sedanjosti, pač pa tudi za bodočnost. Na tem sloni tudi odpoved zaslužku več kot 8-urnega dela kakor tudi prikazano pristočno delo. Kolektiv je krepko plačeval težave, ki jih ima vsako novoustanovljeno podjetje. Finančni rezultat pa ni izostal. Rezultate bilanc je vodstvo zadruga sproti tolmačilo vsemu članstvu in s tem vzpodbujalo delovno zavest in vztrajnost. Vedno nove zaposlitve, prostorsko širjenje, vse več proizvodnje ter vedno nove dopolnitve proizvodnega programa ter vedno več proizvodne opreme – vse to je imelo med zaposlenimi pozitivne učinke in je utrjevalo mnenje, da je zadruga postala stvarnost in trden temelj bodoči proizvodnji in rasti industrije v Železnikih. Skupni prihodek v letu 1946 (po cenah leta 1954) je znašal le 3 milijone dinarjev, v letu 1954 pa že 217 milijonov dinarjev. Dobiček v letu 1946 je znašal 449 tisoč dinarjev, v letu 1954 pa je bilo ustvarjene že 8 milijonov dinarjev akumulacije. Kot sem omenil, je zadruga na rednih letnih zborih

ugotavljala uspešnost poslovanja in potrjevala delitev dobička v skladu s pravili zadruga in z ozirom na potrebe, ki jih je sproti določala. Ta možnost pa je bila dana le do leta 1951. Že z letom 1952 so z zakonskimi predpisi to možnost odpravili in zakonsko uveljavili delitev dobička na predpisane sklade, kar nam je povzročilo težave pri novih investicijah (generator za HC). Zadnji zaključni račun zadruga za leto 1954 izkazuje, kot sem že omenil, finančni uspeh 84 milijonov dinarjev.

Kako pa so potekale obveznosti pri dajatvah družbeni skupnosti?

Načelno so bile dajatve zadruga izenačene z dajatvami državnih podjetij. Nekatera državna podjetja, ki so imela status nosilcev razvoja, ne le da so bila dajatev oproščena, še več, za razvojne naloge so bila s strani družbe celo dotirana. Zadržniki smo bili za to prikrajšani. Ves opravljeni razvoj smo financirali sami z lastnimi sredstvi, dosledno pa smo morali odvajati obveznosti do družbe. Vseskozi smo bili nadzorovani in vse mogoče inšpekcije so si podajale vrata. Kot že rečeno, je bila industrijska proizvodnja v združni obliki neprebavljiv tujek v okolju in času njenega trajanja. Družbeni skupnosti je zadruga plačala (po uskladitvah leta 1954) v letu 1946 436 tisoč dinarjev, v letu 1954 pa 106 milijonov dinarjev, tj. na zaposlenega 1946. leta 6 300 dinarjev, v letu 1954 pa 455 tisoč dinarjev.

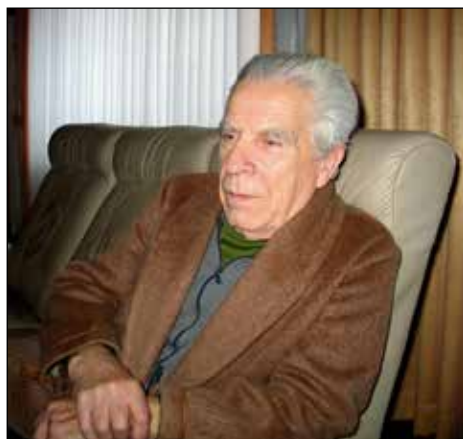
Kako je moglo ob tako uspešnem poslovanju priti do ukinitve zadruga?

Zadruga je v tem času že izpolnila svoje poslanstvo. Dala je trdno osnovo za bodoče delo, tudi drugačni organiziranosti. Z uveljavljenim zakonom o delavskem samoupravljanju je združna oblika organizacije proizvodnje postala preživeta. Vprašljiv je bil neodložljiv investicijski vložek v nov obrat. S tem bi zadruga postala v napoto, česar pa združniki nismo hoteli dopustiti. Pod takim pritiskom je bil na izredni skupščini 24. junija 1954 sprejet sklep o njeni likvidaciji. Vse imetje zadruga pa se je preneslo na novoustanovljeno podjetje.

Zadruga nam je bila dom, naša učiteljica, naša vodnica. Ob njej smo rasli in dozorevali. Bila je kot ljubeča mati, polna topline in razumevanja, ki nas je svoje otroke povezovala v skupno prizadevanje za uspeh, napredek in blaginjo nekdanj ubožnane krajana. Vsaka ločitev od matere pa je boleča in trpka. Tako je bilo tudi naše počutje, ko smo izgubili nekaj, kar je bilo čustveno naše.

Peter Polajnar, ti si zadnji še živeči ustanovni član NIKO – kovinarske zadruge, kakšni so danes tvoji občutki, po 60 letih težko prehojene življenjske delovne poti, ki se je začela z vaje- niško dobo in zaključila na odgovornem mestu direktorja nove tovarne NIKO Železniki?

Res je, sem zadnji od šestnajsterice. Po neki logiki je to razumljivo, saj sem bil najmlajši med njimi. Sem pa tudi edini, ki je od ustanoviteljev vso delovno dobo odslužil NOVI INDUSTRIJI KOVINARJEV. Polnih 40 let. Kakšni so občutki? Prijetni, za ta čas pa tudi boleči. Sprašujem se, kako je mogoče in kdo je razlabil našega kovinarja, kdo mu je odvzel premoženje, sad njegovega uma in njegovih rok, ki je bilo izključno njegovo. Kot sem že povedal, si je zadruga ob ustanovitvi zastavila dva cilja: obnovitev stare kovinarske dejavnosti v Železnikih in zaposlitev domačega življa. Njeno poslanstvo je visoko

Polajnar Peter ob zaključku I. dela intervjuja dne 17. februarja 2006 na njegovem domu na Češnjici 36. Foto: Anton Sedej

preseženo. Zadruga je zgradila temelje in določila smeri razvoja industrijski dejavnosti, čisti in prijazni okolju ter ljudem, ki zdaj že 60 let uspešno deluje, ki zaposluje kar tisoč ljudi, več, kot je kdaj koli načrtovala. Zadruga je visoko upravičila svoj obstoj. Svoje poslanstvo je častno opravila. Široko je utrla pot za prihodnost. Generacije so stopale in stopajo po tej poti. Zdaj že rodovi. Od najstarejšega z letnico 1892 pa do zdaj najmlajšega z letnico 2000, ki se zdaj vključuje v delo svojih prednikov. Celih sto generacij! Kakšna pripadnost tradiciji! "Kri starih kovačev se ni izrodila!"

Viri:

Ob 10-letnici tovarne (ciklostirana brošura). 1956.

Selška dolina v preteklosti in sedanjosti. 1973.

Kratice :

DKD – družbeno koristno delo

FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija

GS FLRJ – Gospodarski svet Federativne ljudske republike

Jugoslavije

HC – hidrocentrala

IZOS – Izvršni zadrudni odbor Slovenije

KNOO – Krajevni narodnoosvobodilni odbor

KP – Komunistična partija

LRS – Ljudska republika Slovenija

MIR – Ministrstvo za industrijo in rudarstvo

NOB – narodno osvobodilna borba

OBOL – obračunski list

OOOF – Okrožni odbor Osvobodilne fronte

SLP – splošno ljudsko premoženje

SUZUP – Zvezna uprava za napredek proizvodnje